

PÜSPÖKI NAGY PÉTER
A TÉNYEK EREJÉVEL

*Válasz Dr. Peter Ratkos, DrSc vitairatára
a germánok, szlávok, avarok és nagymorvák
Csehszlovákia területét érintő több fontos
kérdése ügyében.*

PÜSKI

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

A tények erejével

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

A TÉNYEK EREJÉVEL

*Válasz Dr. Peter Ratkos, DrSc vitairatára
a germánok, szlávok, avarok és nagymorvák
Csehszlovákia területét érintő több fontos
kérdése ügyében.*

TARTALOM

PÜSKI
NEW YORK 1985

Copyright Püspöki Nagy Péter, 1985

PÜSKI - CORVIN
251 East 82 Street
New York, N.Y. 10028 USA
(212) 879-8893, 734-3848

Megjelent a Chicagói Szivárvány c. irodalmi szemle
14., 15., 16. számában.
Framo Publishing fényszedése,
561 W. Diversey Pkwy, Chicago, IL. 60614. USA

Printed in USA
APOLLO Printing and Bindery
166 Main Ave, Passaic, N.J. 07055

TARTALOM

A tények erejével	3
A vitatott kérdések áttekintése	4
I. A Kvád királyság	6
II. Mikor jelentek meg a szlávok szlovákia területén?	11
III. Hol volt Szamo „birodalma”?	19
IV. Avarok vagy szláv-avarok?	23
V. A Frank birodalom avar tartományairól (805-900)	40
VI. Nagymorávia fekvéséről. Külön füzetben kapható.	
VII. Az ősi Nyitra kapcsán	53
VIII. Két fontos kérdésről	56
IX. Kisebb megjegyzések	58
X. Amiben Peter Ratkosnak igaza van	65
Összegezés	66

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

A tények erejével

(Válasz Dr. Peter Ratkos, DrSc vitairatára a germánok, szlávok, avarok és nagymorvák Csehszlovákia területét érintő több fontos kérdése ügyében.)

Miután elolvastam Peter Ratkosnak az indulatok tintájába mártott tollal írt vitairatát,¹ úgy tűnt nekem, mintha a reformáció korának szenvedélyes hitvitázói közé kerültem volna. Eszembe jutottak Telegdi Miklós pécsi püspök Bornemisza Péterhez írt feleletének bevezető gondolatai: „Ez el mult ezer ot szaz hetvennyolcz esztendobeli gyuleskor, akadot vala kezembe egy konyved, melyet en ellenem es az en postillam ellen, chac akcor irtal volt, es Posomba az uraknac es nemeseknek hazankent mutogattal, es osztogattal. Kit midon meg olvastam volna, rakua talalam ondoc szitkokkal, ragalmazasokkal, es chufolodasokkal. Szornyen szidogacz, atkosz, es ragalmazs en magamat, chufolod es meveted ez en irasomat ... Es hog Szent Daudnac mondasakent olyan a torkod, mint a fel nyittatott budos koporso, nyelueddel nem jol elsz, aspis kigyonac merge vagon aiakaidban, rakua a te szad atkokkal es merges beszdedel.”²

Őszintén bevallom, eleinte ingadoztam, hogy válaszom mércéjét vitapartnerem stílusához igazítsam-e. Végül úgy döntöttem, hogy semmi szükségem nincs a tudományos kutatóhoz illetlen indulatokra, mert az állásfoglalásaim kialakításában nem az érzelmek vezényeltek, hanem a tények!³

Vitapartnerem kifogásainak cáfolatában mintegy félúton jártam, amikor rádöbbsentem: szertelen, lélek nélküli ez az állítom — cáfolom felelgetés. Márpedig a vitás kérdéseket nem az elhallgatással, hanem a tisztázással kell megoldani. Úgy vélem, hogy barátságosan és indulat nélkül. Ennek érdekében három dolgot szeretnék:

- 1.) Hogy válaszom több legyen holmi köznapí szóváltásnál.
- 2.) Hogy ezzel az írással mind a hazai, mind az egyetemes történettudomány több alapvetően fontos középeurópai vonatkozás — főképpen koraközépkori — nyílt kérdésének megvilágítását szerény észrevételeimmel elősegítsem.
- 3.) Hogy a szakértők sok mindent eleve feltételező írásmodora helyett mindenki számára érthetően vázoljam fel e problémák és vitatott részek lényegét.

Mindezt szem előtt tartva válaszomat nem a vitapartnerem kifogásainak sorrendjében, hanem a vitatott témák szerint tételekben foglaltam össze. Bennük egyúttal minden lényeges kifogásra választ adok.

A tételeket rendszerint a probléma rövid felvázolásával vezetem be. Az egyes válaszokat minden esetben Peter Ratkos kifogásainak rövid ismertetésével kezdem. A tételeken belül a válaszok sorszámokkal ellátott egységeket alkotnak. Tekintettel arra, hogy a vitapartnerem bizonyos kérdésekre nagyobb súlyt helyez, az egyes tételek terjedelme is attól függően változik.

A VITATOTT KÉRDÉSEK ÁTTEKINTÉSE

I. A KVÁD KIRÁLYSÁG

- 1.) A Kvád Királyság fekvéséről és terjedelméről.
- 2.) Vannius királysága, vagy Kvád Királyság?

1. A Csehszlovákiában, Pozsonyban megjelenő Irodalmi Szemle 1976. évi 2. számában, a „Az ősi Nyitra a kortársak híradásai és a történészek elképzelései nyomán” c. áttekintő tanulmányomban a hagyományos szlovák történet szemlélettől gyökeresen eltérő, sok új meglátást tartalmazó, szigorúan forrásokra épülő képet vázoltam fel a mai Délnyugat-Szlovákia és Nyitra város 21. és 1111. közé eső történetének fontosabb eseményeiről.

Közel másfél esztendővel a tanulmány megjelenése után — 1977. július 5-én — Doc. Dr. Peter Ratkos, Dr.Sc a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa vitairattal jelentkezett a lap szerkesztőségénél. A vitairat „Az ősi Nyitráról és környékéről szóló tanulmányhoz” címen az Irodalmi Szemle XXI (1978) évfolyamának 6. (júniusi) a Sarló mozgalom megalakulásának 50. évfordulóját ünneplő számában az 550.-568. oldalon jelent meg.

2. *Telegdi Miklosnac peechi pispoknec felelete Bornemisza Peternek Feitegetés neuu konyuére. Nyomtatott Nagyszombatba MDLXXX esztendőben.* — Kritikai szövegkiadása: Régi magyar könyvtár 12. köt. Budapest 1898. RUPP KOR-NÉL gondozásában. 11-14. old.

3. Nehogy túlzásnak tűnjön a fenti Telegdi idézet, ezért felsorolom Peter Ratkos vitairatának rám vonatkozó fontosabb vádjait és minősítéseit: Vádol (1.) a teljes igazság elhallgatásával, és (2.) a csehszlovák régészet eredményeinek figyelmen kívül hagyásával. Állítja, hogy (3.) elképzeléseim kétesek, és csupán (4.) idézőjeles „tudósnak” címe illet meg. Szerinte (5.) munkásságom nem más idézőjeles „tudományról”. (6.) Szlavellenességgel rágalmoz, (7.) önkényes manipulációval, (8.) módszertani oktalansággal, (9.) kritikátlan eljárással, (10.) fikciók terjesztésével vádol. Azt állítja, hogy (11.) félremagyarázom a múltat, (12.) nem cselekszem történészhöz illően, (13.) kétes elképzeléseket terjesztek, végül még (14.) céltudatos törekvéssel is meggyanúsít. Állítja továbbá, hogy (15.) hibás a szövegelemzésem, (16.) tévesek a módszertani eljárásaim, (17.) művi, vagyis álérveket gyártok. (18.) A korabeli forrásokat többszörösen kiforgatom és tagadom, sőt a (19.) fél-igazságok és félremagyarázások nyaktörő útját járom. Szerinte rossz értelemben vett (20.) skolasztikus módszereim vannak, és (21.) komolytalan történész vagyok. Állítólag (22.) a tényeket szándékosan kiforgatom, (23.) az egykorú forrásokat letagadom. Végül pedig azt állítja, hogy (24.) aránytalanul nagyszámú téves állítást közlök, és (25.) távol állok a tudományos módszerektől.

II. MIKOR JELENTEK MEG A SZLÁVOK SZLOVÁKIA TERÜLETÉN?

- 1.) Az írott források tanúbizonysága.
- 2.) A nyugati szláv népvándorlás és a germán fal.
- 3.) A történelmi ismeretek meg a régészet kölcsönös kapcsolatáról.

III. HOL VOLT SZAMO „BIRODALMA”?

- 1.) Szomszédos volt-e Szamo országa Tübingiával?
- 2.) Mit bizonyít Szent Amandus püspök életirata?
- 3.) Dervan szerb vezér esete.

IV. AVAROK, VAGY SZLÁV-AVAROK?

- 1.) Joannes Ephesinus az avarokról meg a szlávokról.
- 2.) A szlávok meg az avarok állandó ellenségeskedéseiről.
- 3.) Bíborbanszületett Konstantin császár az avarokról és a szlávokról:
 - a.) Az idézet pontosságához.
 - b.) „A szlávok, akiket avaroknak is neveznek”.
- 4.) A dévényújfalusi temetőről.
- 5.) A szlávok meg az avarok temetkezéséről.

V. A FRANK BIRODALOM AVAR TARTOMÁNYÁRÓL (805-900)

- 1.) Az Avar Tartomány területe.
- 2.) Várkony és Verekye helynevekről.
- 3.) Ki volt Izaiás kán? (Adalék a hibás Canizauci névalak olvasásához.)
- 4.) Az Avar tartomány ismert chorepiscopusai (833-903).
- 5.) Hol lehetett az Avar Tartomány chorepiscopusainak a székhelye? (Kirchbach — Vetvár fekvéséről.)
- 6.) Írástudó volt-e az avar nép?

VI. NAGYMORÁVIA FEKVÉSÉRŐL

Mivel erről a kérdésről időközben ugyanezen a címen Budapesten a Valóság folyóirat XXI. évfolyamának 11. számában részletes tanulmányt közöltem, feleslegesnek tartom annak vitairat alakú, nyolc pontból álló rövidebb változatát itt ismét kiadni. Annál is inkább, hiszen az Egyesült Államokban két kiadása is napvilágot látott, úgymint:

- 1.) „On the Location of Great Moravia: A Reassessment”. Duquesne University Studies in History. General Editor: S.B. Vardy, 1982. Pittsburgh, Pennsylvania, USA.
- 2.) „Nagymorávia Fekvéséről” Püski-Corvin, New York, 1982. Ez a kiadás a budapesti Valóság 1978-i szövegének változatlan lenyomata, melyet a Duquesne University XVI. History Forumán 1982 októberében elhangzott „Thessalonikéi Szent Methodios Sirmium érseke — Nagymorávia fekvése a

Dioecesis Pannoniarum 295-900 közti területi alakulásának és a püspökök rezidenciális kötelmének a fényében" c. előadásom rövid magyar kivonata egészít ki.

VII. AZ ŐSI NYITRA TÁRGYÁBAN (8 pont)

VIII. KÉT FONTOS KÉRDÉSRŐL

1.) helyes-e a morvaközponti történelmi periodizáció?

2.) Az arányosság kérdése a két utolsó szlovák történelmi szintézis (1961, 1971) korai történelmi részeiben.

IX. KISEBB MEGJEGYZÉSEK (17 pont)

X. AMIBEN PETER RATKOSNAK IGAZA VAN (3 pont)

XI. ÖSSZEGEZÉS

I. A KVÁD KIRÁLYSÁG

A Duna bal oldalán fekvő Szabd Nagygermánia törzsei közt folyó polgárháború két vesztese — Marobusus és Katvalda — i.sz. 19-ben, illetve 21-ben párhíveivel együtt a Római Birodalom két közeli, a Duna déli, azaz jobb partján fekvő tartományába: Pannóniába és Noricumba menekült. Tacitustól tudjuk, hogy Tiberius császár a birodalom biztonsága érdekében 21-ben a Duna másik oldalára helyezte ezeket a germánokat és Vanniust tette meg királyukká.⁴

A múltban hosszú viták folytak arról, hogy a Duna Passautól Vácig terjedő hosszú szakasza felett a Morva folyótól nyugatra (innen menekültek), vagy tőle keletre, nyertek új lakhelyet ezek a kvádoknak nevezett germánok.

„Az ősi Nyitra ...” 119-124. lapján ennek a kérdésnek tisztázásához néhány gondolattal kívántam hozzájárulni. Elsőnek a három kelta nevű, a mai Nyugatszlovákia területén fekvő, folyónévvel — *Mar(us)*, *Duria* és *Cusus* — foglalkoztam. Az említett három folyó igazolhatóan az első század első felében váltotta fel korábbi nevét a máig élő germán nevére. A *Mar(us)*ből *Marawa*, a *Duriá*ból *Wag*, a *Cusus*ból pedig *Granua* (Garam) lett. Ezek a névváltozások pontosan fedik a kvádok I. századi, egykorú forrásokból felismerhető szállásterületét. Ezt követően rámutattam arra, hogy Ptolemaios 135 körül készült Geografiájában a kvádok szállásterülete szintén az említett folyók vidékére esik. A névtudományi és földrajzi források alapján arra az álláspontra helyezkedtem, hogy a Kvád Királyság az első és a második században a Morva és a Garam folyók közt feküdt.

4. „*ne quietas provincias immixti turbarent. Danubium ultra, inter flumina Marum et Cusum, locantur, dato rege Vannio, gentis Quadorum.*” — TACITUS: *Annal.* Lib.II.63.

5. Az említett két nagy kiterjedésű kvád településre nézve lásd: SLOV.I.-DEJ. (A jelzet feloldása a 12. jegyzetben) 134. old.

A másik fontos, egészen új megállapításom pedig az volt, hogy a Kvád Királyság fővárosának tekinthető *Singóna* a Vág meg a Garam között volt. Ezt a megállapítást Ptolemaios 135. táján készült térképén fokokban és percekben megadott szélességi és hosszúsági körök összefüggéseiből vezettem le.

Ezzel a megállapítással teljes összhangban állnak a régészeti tények is. A Morva és a Garam folyó között a szlovák régészet mindössze két nagy kiterjedésű kvád települést ismer. Közülük csupán az egyik található a Vág meg a Garam között, mégpedig alig 12 kilométernyire dél felé Nyitrától a mai Barancs község határában. Ptolemaios — a kortárs — adatai szerint csak ezt tekinthetjük az egykori *Singóná*-nak.

A másik nagy kiterjedésű kvád település a Vág nyugati partjánál, a mai Pobedim község határában fekszik. Nyilvánvaló, hogy a Kvád Királyság kettészakadásának idején 51. és 89. között itt volt a nyugati kvádok fővárosa, amelyet a kvád *Arsicuá*-val nagy valószínűséggel azonosíthatunk. Ptolemaios korában azonban a Kvád Királyság már ismét egységes volt.⁵

I. A KVÁD KIRÁLYSÁG FEKVÉSÉRŐL.

Peter Ratkos szembehelyezkedve a Kvád Királyság fekvéséről vallott, a kortársak híradásaira alapozott véleményemmel, azt állítja, hogy „*a kvádok központi települései Szlovákián kívül voltak*”. Állítása szerint azért nem lehetett a mai Délnyugat-Szlovákia területe a Kvád Királyság központja, mert a római légiók a kvádok ellen vonulva egy alkalommal (179-ben) Trencsénig nyomultak, máskor meg a Garam mellett hatoltak feléjük. A tények a következők:

a.) *Marcus Aurelius és I. Valentinianus császár hadjáratai és a Kvád Királyság fekvése.*

A furcsa logikájú kifogás ellenében a legtermészetesebb kérdés ez: hol jártak a kvádok ellen 177-180 között felvonuló római légiók, ha nem a kvádok földjén? Peter Ratkos megfogalmazásából nem tűnik ki az a tény, hogy a Maximianus legátus vezérlete alatt álló — a Vág völgyében előnyomuló, 179/180. telén Trencsénél téli tábornak ült — Legio II. Adiutrix és Marcus Aurelius császár kíséretében a Garam mentén 172-175. között felvonuló légiók ugyanannak a háborús időszaknak egy-egy epizódját jelentik. Egy hadjáratban két különféle helyen — még ha nem is egészen egyidőben — a kvádok földjére benyomuló hadsereg vajon nem az ellenfél központi területeinek megközelítésére törekszik?

Sokkal világosabb az I. Valentinianus császár parancsnoksága alatt 374/75-ben a kvádok ellen indított hadjárat vezérgondolata. Az előbb említett 172-180. közt folyó II. germán háború hadműveleteire vonatkozó töredékes adatokkal szemben, ennek a hadjáratnak minden lényeges elemét ismerjük. A harapófogó manőver itt világos. A légiók egy része Carnuntum tájékán (Deutsch-Altenburg, Ausztria) a másik része Aquin-

cumnál (Óbuda, Magyarország) átkel a Dunán és a kvádok körülzárására törekszik. Azt a tényt, hogy a Kvád Királyság e két felvonulási terep közt feküdt, világosan igazolják a sikeres hadjárat végét jelző béketárgyalások. Ezekre Brigetio (Ószöny, Komárom mellett) területén került sor, amelynek hídfőállása a Kelemantia-i tábor Ammianus Marcellinus szavai szerint már „*azoknak a kvádoknak földjén*” volt.⁶

A kvádok földjének körülzárására törekvő római hadi taktika azt igazolja, hogy a Kvád Királyság központi területei a Duna felett, a Morva és Ipoly folyók közt voltak.

b.) *Ptolemaios a kvádok földjéről.*

A 135. táján készült Ptolemaios-féle Geographia X. fejezetében Nagygermánia leírásában olvassuk: „... *vízszint a Hercínia erdő alatt vannak a kvádok, akik alatt van a vasérc, meg a Lúna-erdő, amely alatt a bójok nagy népe lakik egészen a Dunáig, kikkel a folyó mentén a terrekatriák, a mezők mellett pedig a rakaták szomszédosak*”.⁷

A leírás helyes értelmezéséhez tudnunk kell, hogy hol volt a Hercínia-erdő, a Lúna-erdő, meg a Szarmata-hegység, ahol Nagygermánia végződött, melynek legkeletibb lakói a kvádok voltak.

A Lúna-erdő helyét Ptolemaios nagyon világosan határozza meg. A Duna leírása során elmondja, hogy az Enns folyó után, (amely a Duna déli oldalába ömlik) a Duna folyásának irányában az előbbivel egyenlő nagyságrendű második folyó torkolata a Lúna-erdőnél van a Duna északi oldalán. Enns után északról az első folyó a kicsi Kamp, a második pedig a Morva, amely valóban egyenrangú az Ennsszel. A Lúna-erdő néven tehát a Kis-Kárpátokat kell érteni.

6. „*Valentinianus enim studio muniendorum limitum glorioso quidem, sed nimio ab ipso principatu initio flagrans trans flumen Histrum, in ipsis Quadorum terris quasi Romano iuri iam uindicatis aedificari praesidiaria castra mandavit*” — AMMIANUS MARCELLINUS: Rerum gestarum Lib. XXIX. Cap. 6. Vers. 1-2. Az idézetben foglalt állítást a SLOV. I.-DEJ. 131. helyesen az Izsza-Celemntiai tábor felújítására is vonatkoztatja.

7. „... *Sub nemus autem Orynium Quadi, sub quibus ferri minera, & Luna silva sub qua gens magna Boiorum usque Danubium, quibus contingit sunt iuxta fluvium Terrecatriae et penes campos Racatae.*” — PTOLEMAEI: Geogr. Hyfēgesis, Cap. X.

8. „... *Praeterea in descriptione tractanda facilius semper curam habuimus. Hoc est, quod ad dextram procedamus manum traducendo ab hiis quae iam perfecta fuerint ad ea quae nondum formata sunt. Id autem fieri poterit si magis septentrionalia describerentur priusquam ea quae ad austrum magis tendunt, et magis occidentalia quam ea quae magis vergunt ad ortem solis.*” PTOLEMAIOS: Lib. II. Cap. I.

9. Vö.: PÜSPÖKI-NAGY P.: *Limes Romanus na Slovensku* (A római limes Szlovákia területén.) Sborník Fil. fak. University Komenského XXI (1970), 138. skk. — A ptolemaiosi világképen felismerhető eltérő módon tájolt szelvényekhez hasonló esetet ÉRDI-KRAUSZ GYÖRGY 1976-ban a Lázár Deák féle térképek 1528-1566 közti változatain is kimutatta. Lásd: *Magyar térképészet kezdetei.* ELTE Természettudományi Kara, Budapest 1976. 81-88.

A Szarmata-hegyek helyét a mai Dunakanyarral (42° 30' és 48°) valamint egy földrajzi fokmeghatározással a keleti hosszúság 43° 30'-vel és az északi szélesség 50° 30'-vel adja meg. A szarmata hegyek fogalma alatt tehát a Cserhát hegységet kell értenünk.

A Hercínia-erdőről két meghatározást is ad. Elmondja, hogy alatta a Lúna-erdő van, továbbá, hogy a Gabréta-erdő meg a Szarmata-hegyek közt éppen középen fekszik. A Gabréta-erdő helyét a Kamp folyóval határozza meg, tehát a mai ausztriai Greiner Waldot és a Csehmorva-dombvidéket kell értenünk alatta. A Hercínia-erdő tehát a Csehmorva-dombvidék és a Cserhát közt középen fekszik, következésképpen a Fehér-Kárpátokkal azonos. Ezt az azonosítást a Lúna-erdő meghatározása is igazolja, hiszen a Fehér-Kárpátok alatt vannak a Kis-Kárpátok.

Az alapvető földrajzi fogalmak meghatározása után még azt is meg kell vizsgálnunk, hogy mit ért Ptolemaios az „x erdő alatt” fordulaton? A kérdésre saját maga ad hiteles választ: a térképet északról dél fele haladó sávokban, és a sávokon belül nyugatról kelet felé haladó szelvényekben szerkesztette meg.⁸ A meghatározás tehát azt jelenti: az „x erdőtől kelet felé”!

Az elmondottak alapján arra kellene gondolnunk, hogy a kelta bójok a Kiskárpátoktól, a germán kvádok meg a Fehér-Kárpátoktól kelet felé laktak. Ptolemaios azonban ezen a területen a világtájak megállapításában tévedett. A Morva torkolatától Brigetioig terjedő szakaszon — a Morva torkolatot érte az elforgatási pont alatt — a Duna vonalát 62°-al északabbra tolt.⁹ A Brigetio (Ószöny) — Solva (Esztergom) szakaszon a Brigetio mögötti elforgatási ponttal az elfordítás már 90°-os. Ezért a keleti irány helyett az első szakaszon délkeletet, a másodikon déli irányt kell értenünk. A kvádok tehát Délnyugat-Szlovákiában és onnan a Szlovák Érchegeység felé húzódó vidéken laktak. A Duna mentén a pozsonyi kelta oppidumtól a kelemantiai tábor, esetleg Párkány irányába húzódó sávban még a kelta bójok laktak köztük. A terrekatriákról meg a rakatákról nem tudjuk kelták, germánok vagy szarmata-jazygok voltak-e.

A Kvád Királyság teljes területének határai Ptolemaios szerint és a többi egykorú forrás szellemében a Morva folyótól keletre, a Dunától meg a Cserháttól északra, hozzávetőleg Zsolna és Igló vonaláig a Vág felső folyásának vidékéig nyúltak.

c.) *A szlovák történettudomány állásfoglalása a Kvád Királyság fekvése ügyében.*

A Szlovák Tudományos Akadémia munkatársai által készített legújabb történelmi szintézis a kérdéssel „Vannius királysága” címen foglalkozik. Kolník Titus szövegében olvassuk, hogy a 60-as évek ásatásai „*lehetővé tették Vannius királyságának elhelyezését kapcsolatos sokéves vita végérvényes eldöntését, a kutatók ama csoportja javára, akik annak központját Délnyugat-Szlovákiában keresték*”.¹⁰

Peter Ratkos kifogása tehát elsősorban a tényekkel ellenkezik, másodsorban a csehszlovák tudomány hivatalos állásfoglalásával, amely nevében fellép.

2. VANNIUS KIRÁLYSÁGA VAGY KVÁD KIRÁLYSÁG?

Amint láttuk a szlovák történetírás a kvádokkal kapcsolatban a „Vannius királysága” kifejezést használja anélkül, hogy tagadná utódainak ténylegesen uralkodó hosszú sorát.

A kifogásolt elnevezést Plinius Secundus természetrajzából merítették. Az ifjabb Plinius ezt a művét Vannius uralkodása idején (21-51.) írta. Akkor még nem tudhatta, hogy a kvádok országa ezen a területen majd még több századot ér meg. Nem helyes tehát Vannius királyságát, annak uralkodása idejét többszörösen meghaladó Kvád Királyság történetének elkendőzésére felhasználni.¹¹ A tényeknek megfelelő elnevezésnek a KVÁD KIRÁLYSÁG nevet tekintjük. Ez a királyság i.sz. 21-től az V. század második feléig (-488-ig) tartotta fenn magát, hogy a népvándorlás többi germán elemében — a vandálokban, de főként az osztrogótokban — olvadjon fel a Hun Birodalom hanyatlása idején.

10. „Az terénne archeologické vyskumy, uskutočnované na Slovensku v 60. rokoch, priniesli závažné nálezy, umožňujúce s konečnou platnosťou rozhodnúť dlhoročný spor o umiestnení Vanniovho kráľovstva v prospech skupiny bádateľov, hľadajúcich jeho centrum na juhozápadnom Slovensku.” — SLOVENSKO I.-DEJ. 125.

11. A több századot megért Kvád Királyság létének homályba takarása teszi ugyanis lehetővé annak az alaptalan hipotézisnek a felállítását, hogy a IV. meg az V. században ennek a germán királyságnak a területén már megjelentek a szlávok. Erre nézve lásd a következő (II.) tételt.

12. A három kötetre tervezett első szintézis a DEJINY SLOVENSKA LUBOMÍR HOLOTÍK szerkesztésében jelenik meg. Az első kötet társszerkesztője TIBENSKÝ JÁN. SAV. Bratislava, 1961. — A kötet minket érdeklő szakaszának írói: 1.) Kelták, germánok, rómaiak B. BENADIK és T. KOLNIK. 2.) a Szlávok megjelenését J. KUDLÁČEK. 3.) Nagymorávia korát P. RATKOS írta. A továbbiakban DEJINY SLOV. I. formában idézzük.

A második szintézist, az ötkötetes SLOVENSKO első köteteként megjelent „Dejiny” jelenti. Tudományos szerkesztője JÁN TIBENSKÝ, a régészeti rész társszerkesztője JÁN DEKAN. Obzor, Bratislava, 1971. A kötet terjedelme 871 oldal. — A minket érdeklő résznek szerzői: 1.) A római kor és a népvándorlás ideje TÍTUS KOLNIK. 2.) A szlávok megjelenése ANTON TOČIK. 3.) Nagymorávia BOHUS CHROPOVSKÝ. — A továbbiakban SLOVENSKO I.-DEJ. formában idézzük.

13. „Samotné literárne pamiatky nám teda v tomto ohľade neposkytujú zreteľnú istotu, a preto sa riešenie celej otázky coraz väčmi presúva na archeológiu.” — SLOVENSKO I.-DEJ. 156.

14. Vö.: DEJINY SLOV. I. 65-73 és SLOVENSKO I.-DEJ. 160-163.

15. DEJINY SLOV. I. 69 és SLOVENSKO I.-DEJ. 161.

II. MIKOR JELENTÉK MEG A SZLÁVOK SZLOVÁKIA TERÜLETÉN?

A szlovák történetírás egyik legégetőbb és egyben legnehezebb problémája annak az időpontnak a megállapítása, amikor a szlávok a mai Szlovákia területének egyes részein megjelentek.

A szlovák történetírás két utolsó — 1961 és 1971-i — nagy szintézise, melyet az SzTA Történettudományi és Régészeti Intézetének munkatársai készítettek,¹² pontos tükre annak a tudományos fejlődésnek, amit a szlovák történettudomány a két kötetet elválasztó tíz esztendő alatt megért.

Meg kell állapítanunk, hogy a második szintézis a szlávok hazai megjelenésének a problémáit 1961-hez viszonyítva sokkal realisabban és differenciáltabban közelíti meg. Különösen azt a programot nem szabad szem elől veszíteni, amelyet a VI. század első felének feltételezett szlavinitása tekintetében Točik Anton eképpen fogalmazott meg: „Maguk az írott emlékek e tekintetben nem nyújtanak nekünk kívánt biztonságot, és ezért az egész kérdés megoldása egyre nagyobb mértékben a régészet területére hárul.”¹³

A szlávok megjelenésének a kérdését a Duna-medencében másként látják a külföldi — német, délszláv és magyar — kutatók és másként a csehszlovák kutatók. A szembenálló nézetek szöges ellentéteinek Točik Anton tollából származó nyílt bevallása a szlovák történettudomány igényességének növekedését bizonyítja az 1961. évi szintézissel szemben, ahol erről még nem esett szó.¹⁴

A három fő irányzat lényege: a szlávok már az avar-kor előtt, az avar uralom alatt, illetve az avar uralom után jelentek meg a Duna középső szakaszán, nagyjából Passautól a Vaskapuig.

Az első irányzat hívei a csehszlovák történészek és régészek. Ők a szlávok megjelenését a Közép-Duna szakaszán az 1961. évi szintézisben a IV., az 1971. éviben a IV., de inkább az V. századra helyezik.¹⁵

A másik álláspontot a délszláv történészek képviselik. Ők a Balkán középső és nyugati területein — a Száva alatt, a Vaskaputól a Dalmát tengerpartig — a szlávok megjelenését az avar uralom idejére helyezik. Állásfoglalásukat egykorú források erősítik meg, ezért nem is tekinthető „irányzatnak”. A Balkán elszlávosodása egyébként a Kárpát-medence népességi mozgalmaitól lényegében független folyamat, különösen nincs kapcsolata Szlovákia délnyugati részeinek avar-kor előtti etnikai problémáival.

Točik felsorolásában a harmadik álláspont a magyar kutatók szemlélete. A magyar régészeti kutatás főképpen az avar Birodalom területével foglalkozik. Alatta főképpen a Kárpát-medencét értjük, melyet délen a Száva és a Duna megfelelő szakasza zár. A magyar kutatók állás-

foglalása a Kárpát-medence egészére — tehát a benne fekvő mai Szlovákia területére is — vonatkozik. Ezért nem szabad szembeállítani a délszláv kutatók nézeteivel, mert azok egy másik földrajzi térséget — a Balkánt vizsgálják. A magyar állásfoglalás lényege az, hogy a szlávok a Kárpát-medencében csak az Avar Kaganátus felbomlása után, a VIII. és IX. század fordulóján jelentek meg.¹⁶

A két ellentétes állásfoglalás közé szervesen besorolt délszláv álláspont a hazai kutatók bizonyításra szoruló feltevéseinek kíván előnyös színezetet adni. Az alapvető kérdés tehát, hogy Szlovákia területén mikor jelennek meg a szlávok: az avarok előtt, vagy az avarok után?

1. AZ ÍROTT FORRÁSOK TANÚSÁGA A SZLÁVOK MEGJELENÉSÉRŐL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL SZLOVÁKIA TERÜLETÉRE

Peter Ratkos különösen nehezményezi azt az állításomat, hogy „*Szlovákia mai területén a VI. század elejétől az Avar Birodalom utolsó harmadáig (a VIII. sz. közepe) a szláv népek beszivárgásáról keveset mondhatunk*”. Szememre veti, hogy nem ismertettem meg az olvasókat Jordánés, Baudemundus, Koreni Pseudo Moses, Prokopios, Menandros Protéktór stb. szlávokra vonatkozó feljegyzéseivel. Válaszomat két pontban foglalom össze:

a.) *Mi az igazság Jordánés és a többi említett koraközépkori szerző körül?*

Peter Ratkosnak, aki elsőízben már 1964-ben adta ki az említett írók szlávokra vonatkozó szemelvényeit¹⁷ tudnia illene, hogy az általa felsorolt szerzők az Al-Dunánál és a Balkánon megjelenő szlávokról írnak, akik a Vaskaputól nyugatra, de a Dunától délre fekvő részeket az avarok meg-

16. *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásába és forrásaiba*. I-I. Szerk.: HAJDU P. - KRISTÓ GY. - RÓNA TAS A. Kiadta: József Attila Tudományegyetem Szeged, Tankönyvkiadó, Budapest 1976. 119.

17. RATKOS, PETER: *Pramene k dejinám Velkej Moravy*. SAV. Bratislava 1964. 27-44. és 62-63. A könyvnek 2. kiadása is van.

18. „*Sed nunc qualiter Hunni inde expulsi sunt, et Sclavi inhabitare coeperunt*.” — CONVERSIO Cap. 6. és „*Postquam ergo Karolus imperator Hunis reiecit ... coeperunt populi sive sclavi vel Bagoarii inhabitare terram, unde ille expulsi sunt Huni, et multiplicari*.” — CONVERSIO Cap. 10. Vö.: *Magnae Moraviae Fontes Historici*. III. 303 és 308-309. Az ötkötetes, az eredeti szövegeket is tartalmazó forráskiadvány a brüni egyetem bölcsészkarának kiadványaiban jelent meg LUBOMÍR HAVLIK szerkesztésében. Brno 1966-1976. A továbbiakban MMFH formában idézzük.

19. „*Quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat*.” — *Annal. Regni Francorum ad annum 805*. — MMFH. I. 42-43.

jelenésének idején érték el, és Szlovákia területével semmiféle kapcsolatban nincsenek.

Továbbá csupán utalok az 1971. évi szlovák történeti szintézis fentebb már idézett mondatára, amely éppen a források hiánya miatt a régészet segítségével kívánja felfedezni a Szlovákia területén feltételezett szlávokat.

Peter Ratkos kifogása tehát szemben áll az általa felsorakoztatott szerzők állításaival, valamint a szlovák történettudomány utolsó szintézisével. Peter Ratkos tehát két egyértelműen különböző területre vonatkozó adatok földrajzi határainak elmosásával kíván történelmi bizonyítékokat vetíteni oda, ahová azok nem vonatkoznak. Taktikája a sokféleségnek egyfelével való eltakarása, vagyis a Közép-Duna Morva és Dráva torkolatával meghatározott szakaszának az Al-Duna Vaskaputól a Fekete tengerig tartó szakaszával való felcserélése.

b.) *Mit hallgat el Peter Ratkos az egykorú forrásokból?*

A teljesség igénye nélkül csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a 796-805 közt megszűnő Avar Kaganátus egyes részeinek elszlávosodását az egykorú források nagyon egyértelműen — a szlávok korai megjelenésének hirdetőivel szemben — csak 796-805 közé helyezik.

Első helyen említtem a bajorok és a karintiaiak megtérítéséről szóló, Salzburgban 871-ben készült emlékiratot, melyet *Conversio* néven idéz a szakirodalom. Benne az Avar Kaganátus, vagyis a Kárpát-medence (nem azonos a Ratkos-féle Duna-medencével) elszlávosodásáról kétszer is szó esik. A VI. fejezetben olvassuk, hogy „*azonban most miképpen üzték ki innen a hunokat* (t.i. 796 után az avarokat a Kárpát-medencéből) és miképpen kezdtek a szlávok (ott) megtelepedni”! A másik közlés a X. fejezetben ezt mondja: „*Miután tehát Károly császár az avarokat elűzte ... azon a földön, ahonnan azokat a hunokat* (t.i. avarokat) kiűzte, egyrészt a szláv, másrészt a bajor népek kezdtek megtelepedni és gyarapodni.”¹⁸

Az idézett két állítást, amelyet mintegy 70 évvel az események megtörténte után készült *Conversio* jegyzett fel, a Frank Királyság Évkönyveinek teljesen egykorú, az események évében — 805-ben — készült feljegyzése is határozottan megerősíti. Az említett bejegyzés szerint Teodor avar kágán Nagy Károlytól azért kért letelepedési engedélyt Carnuntum és Sabaria (Szombathely) közt fekvő vidéken, mert „*..... a szlávok benyomulása miatt nem maradhat régi lakhelyein* ...”.¹⁹

A 805. évi bejegyzés szövegében szereplő „infestatio” latin szó nem egészen fedi a homályosan magyarul támadásnak, szlovákul „útoky” és csehül „nájezdy”-nek fordított szavak értelmét.²⁰ Az infestatio szó elsődlegesen a „behatolás”, „benyomulás”, „bevonulás”, „berontás” valamint az „ünneprontás”, „békebontás” jelentésű, s csupán csak átvitt értelemben jelenti a támadást. A két had egyszerű összecsapását a latin nyelv a magyar támadás szóval egyező értelmű „impetus”-szal fejezi ki.

A katonai értelemben vett infestatio a „festino” értsd siet szó, és a -ba, -be értelmű in-képző egybekapcsolásával keletkezett. Tulajdonképpen befele siető, befele nyomuló, erőszakos cselekvést jelent. Lényegében az invasio szerényebb változatát fejezi ki.

A történeti források tanúsága tehát nagyon egyértelmű. A Kárpát-medence, illetve a volt Avar Kaganátus területén — tehát Délnyugat Szlovákiában is — a szláv népeknek korai, vagyis az avarok megjelenését megelőző időben való megtelepülését semmiféle írott dokumentum nem igazolja.

Ezzel szemben az egykorú források nagyon világosan és egyértelműen tudják, hogy a szlávok tömeges megjelenése a Kárpát-medencében 796-805. közt indult meg. Ezekkel a forrásokkal azonban Peter Ratkos és a szlávok korai IV-V. századi Kárpát-medencei megtelepülését feltételező kutatók nem szívesen foglalkoznak.²¹

2. A NYUGATI-SZLÁV NÉPVÁNDORLÁS ÉS A GERMÁN FAL

A szlávok tömeges megjelenésének alapvető akadálya — mind az Elba folyó mentén, mind a Cseh- és Morva-medencében, ugyancsak a Kárpát-medencében²² — az időszámításunk kezdetétől folyamatosan jelenlévő germánság volt. A történelmi ismereteink szerint a germán langobardok elvonulásáig nem volt meg annak a lehetősége, hogy az északi szlávok az Elba mentén lehúzódjának a Cseh-medencébe.

A langobardok — akik V. és VI. századi történetéről lényegesen többet tudunk mint Szamo országaról, meg Nagymorávia 833-863. közé eső történetéről — ősi szálláshelyeikről, az Elba bal parti tájairól, a mai Lüneburger Heide-ről, 385-400. körül indultak meg dél felé. Mintegy száz év alatt érték el a Cseh-medencét. A Morva-medencében és alatta a

20. A PETER RATKOS szerkesztésében megjelent „*Pramene...*” (1964.), 72. old. illetve az MMFH. I. 42. old. nem csupán az infestatio fogalom tolmácsolásában pontatlan, hanem a közlés tartalmát is torzítja. A kérdéses helyen a cselekmény az eredeti latin szövegben egyes számú (propter infestationem), viszont a fordításban többes számú (útoky, nájazdy). Tehát míg az évkönyv írója egyetlen cselekményről — a szlávok benyomulásáról — tudósít, addig a megnevezett fordítók ismételt cselekményt vetítenek a szövegbe (a szlávok többszörös támadását)!

21. Lásd még a IV. tétel 5. pontját is. Benne az Avar Kaganátus peremvidékein 568-796/805 között beszivárgó szlávok 0,3-5,2% közt mozgó arányát régészeti anyagból vezetjük le.

22. Megjegyezzük, hogy „*Az ősi Nyitra ...*” c. tanulmányunk csupán a város közvetlen környékével, tehát a Kárpát-medence északi részén fekvő Szlovákia délnyugati területével foglalkozott. A kérdést vitapartnerünk szélesítette ki.

23. Vö.: BÓNA ISTVÁN: *A középkor hajnala. A gepidák és langobardok a Kárpát medencében.* Hereditas sorozat, Corvina, Budapest, 1974. 17-24, 85-91.

Dunáig terjedő Rugilandot 487-88-ban foglalták el a szintén germán rugiaktól. Így érték el a korábbi Kvád Királyság és Pannónia határait. A germán heruokkal folytatott harcaik és végül győzelmük után a langobardok először 526-ban, majd nagyobb számban 546-47. táján Pannóniába is beköltöztek. A Dunától kelet felé ekkor a gepidák voltak szomszédai.

A langobardok először Bizánc, majd az avarok szövetségeseiként vettek részt a Gepidia elleni harcokban, illetve 567-ben a Gepida állam megtörésében. Alboin langobard király később jött rá, hogy Gepidia avar megszállása után országát már nem tarthatja meg. Ezért maga ajánlotta fel Baján kagánnak a langobardok elvonulását és szálláshelyeik átadását. A langobardok területe tehát békés úton került az avarok kezébe. Az avarok két év leforgása alatt, vagyis egy csapásra — nem pedig fokozatosan, amint Peter Ratkos állítja — a Kárpát-medence uraivá lettek.²³ Vitapartnerünk a kifogásaiban tehát hibás képet fest az avarok Kárpát-medence területén volt megjelenéséről és letelepedéséről. Először is az avarok nem 558-ban, hanem 9 évvel később 567-ben jöttek be a Kárpát-medencébe. A bevonulásuk évében foglalták el a politikai és nem etnikai értelemben vett Gepidiát. Ez a Gepidia a Duna-Tisza közét és a Tiszántúlt, valamint Erdély területét foglalta magába. A következő 568. évben vették át a langobardoktól a Drávaig terjedő Pannóniát. Délkelet-Pannóniát, vagyis a Szirmium vidéki Pannónia-Száviát pedig nem 567/68-ban, hanem csak 582-ben foglalták el.

A szlávok első csoportjainak megjelenése a Cseh- és Morva-medencében a langobardok 487-488 körüli elvonulásával vált lehetővé. Ellenben a Kárpát-medencébe 568-i eltávozásuk után a szlávok jelentős csoportokban nem vonulhattak be, mert ott a langobardok helyébe új akadály, az avarok léptek. A szlávok tömeges bevonulására a Kárpát-medencébe tehát az avarok hódítása előtt és uralma alatt nem volt mód.

3. A TÖRTÉNELMI ISMERETEK ÉS A RÉGÉSZET SZÜKSÉGES KAPCSOLATÁRÓL

Fentebb már ismertettük a szlovák történettudomány új, főként 1964 óta kibontakozó irányzatát, amely a szlávok korai — még az avarság előtti — a Kárpát-medence térségében feltételezett feltűnéséről vallott elvárások igazolását a régészetre bízta. Az ilyen eleve elhatározott régészeti program alapján született megállapítások hitele azonban kétséges. A Valóság c. folyóiratban két régész — Kalicz Nándor és Raczyk Pál — az ilyen eleve kész program lehetőségét is elfogadhatatlanként utasította el az „Újrégészet” kapcsán kialakult vitában: „*Nem fogadható el tehát, hogy a régész már kész hipotézisekkel megy ki például egy ásatásra, s ott a megfigyelt tényeket veti egybe a készen hozott feltevésekkel. (Itt nem is szólunk arról, hogy honnan venné a régész az ilyen „primer hipo-*

téziseket"? Ez a szemlélet ellenkezik a konkrétól az általános felé haladó, a józan ész által is diktált gondolkozási móddal".²⁴

A szlovák régészet már a hatvanas évek közepétől magáévá tette a történész kollégák elvárásainak igazolását. Tipológiai úton Szlovákia területén belül már el is különített néhány, az egyszerűsége és primitívsége miatt állítólag önálló kultúrára valló tárgyi emléket: az eperjesi és a dunamenti kerámia típusát. Legrégibbnek az eperjesi kerámiát tartják és vele feltételeken kapcsolatba hozzák a dunamentinek nevezett kerámiát. E két típus feltűnését a IV. és V. századba helyezik. Ezeket követné a prágai kultúra a VI-VII. században. Az „eperjesi” típus kapcsán Tocík őszintén megvallja, hogy „*nincs még elégséges támpont a legrégebb kétségtelenül szláv emlékekkel való kontinuitásra*”.²⁵

Nem szabad azonban elfelednünk, hogy egy régészetileg igazolt, saját idő és térbeli határokkal rendelkező kultúra, csak azért, mert szegényebb és egyszerűbb a langobard, kvád és a gót tárgyi emlékeknél, már szláv. Ismeri-e eléggé, megtalálta-e egyáltalán a szlovák régészet az említett germánok köznépi emlékeit? Biztonságos-e ez a megközelítési módszer? Az a tény, hogy az eperjesi kultúrának vannak Kárpátokon túli párhuzamai még nem jelentenek etnikai bizonyítékot. A keleti germánokhoz tartozó gótok is onnan jöttek. Megvizsgálták-e már a Káspi Tó és Urál vidékét is ilyen szempontból? Régészeinknek azt is tudatosítani kell, hogy a kvádok, herulok, gótok, gepidák, rugiak, langobardok valamilyen germánok voltak és régészeti hagyatékuk mégis elkülöníthető. Ha pedig egy a Vág mentén felbukkanó tárgyi kultúra a kései római kortól kezdve kimutatható a VI. századig, ott számos régi, még a germán megjelenése előtti nép töredékei is feltételezhetők. Csupán ezek és a germán köznépi emlékek lehetőségének kizárása után gondolhatunk egyéb, talán új beszivárgásra!

A tárgyi emlékek önmagukban némák. Semmilyen — egyéb úton meg nem határozott — tárgy alapján nem állíthatjuk, hogy az germán, szláv vagy éppen avar eredetű. A régészeti kultúrák konkrét néphez kötése csak ott lehetséges, ahol történelmi, tehát írott dokumentumok nyújtanak hozzá kielégítő segítséget.

24. KALICZ NÁNDOR - RACKY PÁL: *Új-e az újrégészet?* — Valóság. Budapest 1977. 6. szám. 76-94. old. Az idézet a 77. oldalról.

25. „*V doterajšich náležoch presovského typu niet este dostatočný počet zachytných bodov na dokázanie kontinuity s najstarsimi bezpečne slovanskými pamiatkami z tejto oblasti, predpokladanej niektorými autormi.*” — SLOVENSKO I.-DEJ. 150.

26. „*..... r. 568 znamená koniec prechodnej okupácie juhozápadného Slovenska germánskymi kmenmi.*” — SLOVENSKO I.-DEJ. 155.

27. Nagymorávia fennállását Pribinának I. Mojmir által történt elűzésétől 833 tájától Szvatopluk haláláig 894-ig számítjuk. Szvatopluk halálakor Nagymorávia ugyanis felbomlott. Fiai annak egy töredékén ezután csak egy rövid ideig uralkodtak.

28. Az arányszámítás feltételeit a VIII. Tétel 2. pontjában részletesen közöljük.

Mindaddig, amíg a történelmi forrásokat Szlovákia, illetve Közép-Európa vonatkozásában részletesen fel nem dolgozzuk, semmilyen tárgyalagos esély nem lesz arra, hogy az „eperjesi”, a „dunamenti” és hasonló tipológiai úton kiemelt kultúrákat valamilyen néphez kössük. Továbbá a történelmi ismereteink eddig feltárt összefüggései alapján — s alapvető fordulatot előidéző források felbukkanása eléggé valószínűtlen — a Kárpát-medencén belül az avar uralom idejéig nincs semmi reális eshetősége a szlávok korai tömeges megjelenését feltételező elvárásoknak.

Fel kell tennünk még egy kérdést. Miért vállalják még az oly neves szlovák régészek is mint Tocík Anton — akiknek tudományos becsületességéről már az eddigiek alapján is volt alkalmunk meggyőződni — a történelmi forrásokkal össze nem egyeztethető, a szlávok korai megjelenését feltevő elméletnek igazolási kísérletét?

A válasz egyszerű: a szlovák régészeknek nem áll rendelkezésére a hazai koraközépkor történetének pontos, kimerítő, hiteles és teljes feldolgozása. Az eddig kiadott munkák az egyes itt volt népekre szentelt arányaival torz képet alakítanak ki a népvándorlás koráról. Ezt a torz képet még a legutóbbi szintézis sem tudta kiküszöbölni. Az ilyen arányaiban torz történelmi szemlélet a régészek viszonyulását is befolyásolja. Csak ilyen feltételek közt kerülhetett az 1971-i szintézisbe ez a mondat: „*..... az 568. esztendő a germán törzsek délnyugat-szlovákiai átmeneti megszállásának végét jelzi*”.²⁶ A tény: ez az átmeneti idő 547 évig tartott! Ebből az 547 évből a langobardokra mintegy 79 év esik, ami önmagában 18 évvel haladja meg Nagymorávia fennállásának idejét!²⁷

Az előbbi állításomnak igazolásául a belső arányosság szempontjából a legújabb (az 1971. évi) szlovák történelmi szintézist elemezzük.²⁸ (Lásd az I. Táblát)

A táblázatból világosan kitűnik a konkrétan mérhető értékek aránytalansága. A Kárpát-medencében hozzávetőleg azonos ideig tartózkodó népek a gótok, a langobardok és a hunok történetének általában a rendelkezésre álló összterjedelem 0,2-2,6%-át szentelték (átlagban 1,4%-ot). Ugyanakkor az azonos ideig fennállt Nagymorávia a terjedelem 74,3%-át köti le, míg a 237 évig létezett Avar Kaganátusra csupán 2,1%-nyi terjedelem jutott. A vizsgált időszaknak csaknem a felét kitevő kvádokra pedig az összterjedelem 18,9%-át szánták. A herulokat meg a rugiakat mindössze két ízben egy-egy szóval említik.

A várható ellenvetés itt az lenne, hogy e népeknek nincsen egyenlő értékű jelentősége Szlovákia történetében. Ennek igazságát semmiképpen sem kívánom tagadni, de a bemutatott arányokat ez a megközelítés egyáltalán nem menti. A hunok, a langobardok és a gótok története a szintézis vizsgált részének 4,3%-át teszi ki, holott a szlovák történészek elvárása szerint éppen ebben a korban kell megjelenni itt a szlávoknak! Ebben a vonatkozásban a gepidák meg a herulok története is egyformán jelentős, hiszen valamennyien a vitatott időpontban a Kárpát-medencéhez kap-

A germánok, hunok, avarok és nagymorvák történetének
terjedelmi arányai
az 1971. évi szlovák történelmi szintézisben

A vizsgálat tárgya:	Nagy- morávia	Hunok	Lango- bardok	Gótok	Kvádok	Avarok
Az itt tartózkodásuk időtartalma években:	61	75	79	83	385 455	237
A jelenlétükre eső terjedelem %-os arányban:	6,6	8,1	8,5	9,0	41,8	25,7
A szintézisben rájuk szánt terjedelem %-ban:	74,3	1,5	0,2	2,6	18,9	2,1

csolódnak. Csupán ezeknek a germán népeknek hiteles történetén áll vagy bukik a szlávok feltételezett megjelenésének elmélete! A szláv népek megjelenésének körülményeit az avarok részletes, hiteles és teljes történetének feldolgozása révén ismerhetjük meg. Ezek nélkül nincs tudományosnak tekinthető álláspont, csupán érzelmi eredetű elvárás!

Az elmondottak alapján a leghatározottabban elutasítom Peter Ratkos súlyos rágalmazását, mely szerint „szlávellenes” és idézőjeles „tudós” lennék. Mindezzel csupán azért rágalmaz, mert számos alapvető ellentmondásra mutat rá, mely a tényszerű történelmi ismereteink és néhány szlovák történész elvárásai közt jött létre.

Az említett germán népek eddig ismert, és az előző tételben röviden vázolt története ugyanis kizárja a szlávok korai — tehát az avarokat megelőző, vagy azokkal egykorú — tömeges megjelenésének lehetőségét a Kárpát-medencében. A langobardok elvonulása után csupán a Cseh- és Morva-medencében számolhatunk a szlávok tömeges megjelenésével, a Kárpát-medencében azonban nem.

(Folytatás a következő számban.)

PÜSPÖKI NAGY PÉTER

A tények erejével

(Válasz Dr. Peter Ratkos, DrSc vitairatára a germánok, szlávok, avarok és nagymorvák Csehszlovákia területét érintő több fontos kérdése ügyében.)

II. rész

III. HOL VOLT SZAMO „BIRODALMA”?

A szlovák kutatók előbb ismertetett feltételezése, amely szerint a szlávok már a IV. században megjelentek volna a Cseh-, Morva- és Kárpát-medencében, szükségszerűen vonja maga után azt a feltételezést is, hogy a szlávok első államalapítási kísérlete — Szamo országa — túlnyomó részt Csehszlovákia területén alakult ki.²⁹

Szamóról a vele csaknem egykorú Fredegár Scholasticus mint a wini-dek királyáról beszél.³⁰ Sajnos Fredegár Krónikájában semmilyen földrajzi meghatározást nem találunk Szamo országának fekvéséről. A másik forrás, amely Dagobert frank király viselt dolgairól szól, Fredegár szövegét vette át,³¹ ezért benne semmi újat nem találunk. A harmadik, s egyben az utolsó forrás, amelyben Szamóról kifejezetten szó esik, a salzburgi püspökség már említett 871 körül készült emlékirata a *Conversio*. Ebben az emlékiratban, ellentétben Fredegárral, Szamo országának pontos földrajzi meghatározásával találkozunk: „... a frankok dicső királyának Dagobertnek idejében valami Szamónak nevezett szláv Karintiában maradt és annak a népnek vezére lett”.³² A forrás hitelének mérlegeléséhez tudnunk kell, hogy a salzburgi püspökség alapítására 35-40 évvel Szamo halála után került sor. Szamo ugyanis 623-658 közt uralkodott. Salzburg értesülései tehát még az emberemlékezet határán belül mozogtak. Mivel a salzburgi szék 748-784 közt már missziókat is küldött Karintiába, még a helyi hagyományt is ismertette. A salzburgi érseki kancelláriában készült *Conversio* szerzője tehát hiteles karintiai hagyományra és az érsekség saját ismereteire támaszkodhatott.

Peter Ratkos mégis két állítással kívánja megcáfolni a salzburgi emlékiratot. A két kifogást külön-külön vizsgáljuk meg:

1. SZOMSZÉDOS VOLT-E SZAMO ORSZÁGA TÜRINGIÁVAL?

Peter Ratkos szerint, Fredegar IV. könyvének 68. fejezetéből állítólag kiviláglik, hogy Szamo országa Türingiával volt határos. Fredegar a megjelölt helyen arról beszél, hogy Dagobert frank király hadseregét Szamo 631-ben megverte. Ennek kapcsán megjegyzi, hogy „*a winidek ezután több alkalommal betörték Türingiába és a Frank Királyság más tartományába*”.³³ Hasonló szöveggel emlékezik meg Fredegar a 633. év leírásánál is.³⁴

Fredegar idézett szövegéből — melynek pontos fordítását nyújtjuk — nem derül ki, hogy Türingia Szamo országának szomszédosa lett volna. A szövegben csak annyi áll, hogy Szamo csapatai több ízben pusztították a Frank Királyság tartományait és Türingiát. Türingia önálló említésének okát az önállóságra irányuló törekvéseiben láthatjuk. Dagobert frank király gyöngé uralkodó volt. Ezért tudott vele Szamo is szembeszállni. A türingiai hercegek is ebben az időben függetlenítették magukat a frank hatalomtól, mely alá ismét Martell Károly (720-741) alatt kerültek vissza. Türingia említése tehát nem szomszédságot jelent, hanem mindössze Szamo hadműveleteinek konkrét hatósugarát jelzi.

Összehasonlítás kedvéért, más — jobban ismert geográfiai háttérű — feljegyzéseket is bemutatathatunk. A Német Évkönyvek Sangalleni Folytatásának 901. évi bejegyzésében pl. ezt olvassuk: „*A magyarok ismét*

betörték Itáliába”,³⁵ vagy az Altahi Évkönyvek 911. évi bejegyzésében: „*A magyarok Franciaországot és Türingiát pusztították*”.³⁶ E két krónikás közlés alapján — melyből a második teljesen azonos Fredegar mondatával — még senki sem vont le olyan következtetést, hogy Árpád Magyarországát Itáliával, Franciaországgal, vagy éppen Türingiával lett volna szomszédos!

2. MIT BIZONYÍT SZENT AMANDUS PÜSPÖK ÉLETIRATA?

Peter Ratkos Fredegar mellett Szamo országa és a mai Csehszlovákia területének túlnyomó azonossága bizonyítása céljából még Baudemundus művére a „*Szent Amandus maastrichti püspök élete*” c. élet iratra is hivatkozik. Szerinte ez az életirat azt bizonyítja, hogy a szent által meglátogatott szlávok 630-ban a Duna felett voltak, vagyis a Duna Passau-Esztergom feletti szakaszán, amelybe Szlovákiát is beleérti. Az életrajz írója Szent Amandus Baudemundus nevű tanítványa volt, aki a legendás életrajzot 680 táján írta meg.

Lássuk hát, mit mond az életirat Szent Amandus 630 táján viselt dolgairól: „*.... meghallotta, hogy a szlávok rettentő tévhitel becsapva az ördög hálójában vergődnek, annak reményében, hogy a vértanúság pálmáját megszerezheti, átkelt a Dunán, körbejárta ama vidéket, szabadon hirdetve a pogányoknak Krisztus evangéliumát*”.³⁷

A szövegértelmezés kulcsa: honnan indult el Szt. Amandus püspök, illetve milyen irányban kelt át a Dunán? Mindkét kérdésre egyértelmű választ tudunk adni. Szent Amandus Belgium területén Maastricht vidékén működött, s mint életrajza elmondja oda is tért vissza, mert a szlávoknál nem ért el sikert. Tekintettel arra, hogy Belgium a Dunától köztudottan észak felé esik, Szent Amandus szükségszerűen a Dunától délre élő szlávokat látogatta meg, mert a Dunán átkelt. Mivel missziós útja 630-ban volt, a Dunától délre fekvő vidéken ekkor Szamo (623-658) országát látogatta meg.

Szamo országa tehát Szt. Amandus életrajzának közvetett bizonyossága szerint is a Dunától délre feküdt. Karintia ugyanis a Dráva forrásvidékétől a folyó mindkét oldalán nagyjából a Mura torkolatáig, illetve a Dráva és Mura közti területen — tehát a Dunától délre — feküdt.

Következésképpen Peter Ratkos állítólagos bizonyítéka, amelyre két ízben is hivatkozik — egyszer a szerző neve Baudemundus alatt, másodszor meg a mű címe Szt. Amandus élete alatt — állításának pontosan az ellenkezőjét bizonyítja!

29. Lásd például a csehszlovák iskolai világtörténelmi atlaszt, a „*Skolní atlas světových dejin*” 1971. évi kiadásában (Kartografia Praha) a 11. oldalon ábrázolt „Szamo Birodalmát”. A térkép szerint ez felöleli a mai Szlovákia (nyugati) nagyobb felét!

30. FREDEGARI CHRONICON. Cap. IV. vers. 48. — MMFH. I. 20.

31. GESTA DAGOBERTI I. REGIS FRANCORUM.

32. „*Temporibus gloriosi regis Francorum Dagoberti Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius*.” — CONVERSIO. Cap. 4. — MMFH. III. 299.

33. „*Multis post haec vicibus Winidi in Toringia et reliquos vastandum pagus in Francorum regnum irruunt*.” — FREDEGARI CHRONICON Lib. IV. Cap. 68. — MMFH. I. 23.

34. „*.... Winidi ... et sepius ... regnum Francorum vastandum Toringia et reliquos pagus ingrederint*.” — FREDEGARI CHRONICON. Lib. IV. Cap. 68. — MMFH. I. 25.

35. „*Ungari Italiam invaserunt*” — GOMBOS: Cat. I. no. 199. pag. 91.

36. „*Ungari vastaverunt Franciam atque Thuringiam*” — GOMBOS: Cat. I. No. 205. pag. 92

37. „*.... audivit, quod Sclavi, nimirum errore decepti, a diaboli laqueis tenerentur oppressi, maximeque martyrii palmam se adsequi posse confidens, transfractato Danubio, eadem circumiens loca, libera voce evangelium Christi gentibus praedicabat*.” — VITA S. AMANDI EPISCOPI TRAIECTENSIS, AUCTORE BAUDEMONDO Cap. 16. — MMFH. II. 49-50.

3. DERVAN SZERB VEZÉR ESETE

Órá ugyan Peter Ratkos nem hivatkozik, de a kérdés végleges tisztázása érdekében erről is szót kell ejteni. Fredegar IV. könyvének 68. fejezete alapján több csehszlovákiai kutató még egy érvet szokott felhozni Szamo „birodalmának” Csehszlovákia területén volt fekvése mellett: Dervan szerb vezér esetét Fredegar a 631. esztendő kapcsán elmondja, hogy „... Dervan a szerb nép vezére — amely (nép) a szklavinok közül való és már régóta a Frankok királyságához tartozott — magát övével együtt Szamo királyságának rendelkezésére bocsátotta”.³⁸ Az említett kutatók ezt az idézetet úgy értelmezik, hogy a lausitzi szerbek csatlakoztak Szamo „birodalmához”, amely ezért Csehszlovákia területén lett volna, mivel a hajdani Lausitz Csehország területével szomszédos volt.

Dervan szerb vezér történetének helyes értelmezését a Bíborbanszületett Konstantín császár a Birodalom Kormányzásáról írt művének 32. fejezetében találjuk meg: „Tudnivaló, hogy a szerbek a kereszteleetlen szerbektől származnak, akiket fehéreknek is neveznek, s akik Turkián túl azon a helyen laknak ... ahol szomszédos velük Frankország ... tehát eredetileg ezek a szerbek is ott laktak. Miután azonban Szerbia uralmát két fitestvér vette át apjától, az egyik közülük magához vevén a nép felét Heráklioszhoz, a rómaiak császárához menekült, s őt ez a Herákliosz befogadván ...”.³⁹

A Bíborbanszületett hitelét Fredegar is igazolja. Dervan és népe vándorlásának időrendje zavartalan. Szamo 623-658 közt uralkodott Karintiában. Karintia Lausitz vidéke és a mai Szerbia között fekszik. Tehát a déli irányban vándorló Dervan és népe vándorútja Karintián át vezetett. Dervan Fredegar időrendje szerint Dagobert 631-i wogastisburgi csatavesztése után érkezett népével Szamo országba. Itt feltehetően csupán rövid ideig, legalább egy telelés hosszára állapodott meg. Dervannak azonban még 641 előtt a Balkánra kellett érnie, mert 610-től uralkodó Heraklios bizánci császár aki őt befogadta, 641-ben halt meg.

Dervan azért választotta a bajor-avar határszélen és Karintián át vezető utat, mert 631 táján itt egyaránt biztonságban volt a korábbi frank hűbérurától meg az avaroktól is. Szamo még Dervan megérkezése előtt

38. „... Derevanus dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant et ad regnum Francorum iam olem aspecerant, se ad regnum Samonem cum suis tradedit.” — FREDEGARI CHRONICON. Lib. IV. Cap. 68. — MMFH. I. 23.

39. BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN: *A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította MORAVCSÍK GYULA.* Budapest 1950. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 153. old.

40. FREDEGARI CHRONICON Lib. IV. Cap. 72. — MMFH. I. 23-24.

41. SASINEK FRANKO: *Dejiny drevnych národov na území terajsieho Uhorska* (A régebbi népek története a mai Magyarország területén.) I. kiadás: Szokolca 1867., 2. kiadás Túrócszentmárton 1878. 153. old. (ezt használtuk.)

legyőzte a Karintiába hatoló Dagobert frank királyt, ugyanakkor pedig az Avar Kaganátusban éppen polgárháború folyt az avarok és a bolgár kutrigurok közt. A 631. évben az Avar Kaganátusban folyó polgárháborúról Fredegar értesít minket.⁴⁰ Az Avar Kaganátus átmeneti gyengesége tehát tény, nem „komoly hibá”-val felérő saját ötletem, mint azt Peter Ratkos állítja.

Szamo országát, amelyet a salzburgi hagyomány Karintiába helyez, Szent Amandus belga püspök élettörténete is egyértelműen a Duna alatt fekvőnek mondja. A két egybehangzó állítást Dervan, az északi Fehér Szerbiából az új déli hazába vándorló szerb vezér esete is egyértelműen megerősíti. Szamo országa tehát nem lehetett Csehszlovákia területén.

IV. AVAROK VAGY SZLÁV-AVAROK?

A Kárpát-medence térségében a szlávok korai — IV. és V. századi — megjelenésének feltételezéséből ugyancsak törvényszerűen következik a szlovák régészek és történészek másodlagos elmélete az avarok folyamatos elszlávosodásáról. Ez az elmélet negatív elismerése annak a ténynek, hogy az avar leletanyag avar jellegének kétségbevonása nélkül a Kárpát-medencében a VI-VIII. század idején nincsenek számbavehető szláv tárgyi emlékek.

Az avarok elszlávosodását feltételező elmélet gyökerei szintén a szlovák nemzeti ébredés romantikus történetiszemléletéig nyúlnak vissza. Akkor közmeggyőződés volt, hogy a Kárpát-medence őslakói a szlávok voltak. Mivel ezt a vélekedést semmiféle írott adat nem támogatta, azt állították, hogy az itteni szlávok más néven voltak ismertek. Így született meg már 1867-ben a dákó-szláv (szlovák) kontinuitás elmélete,⁴¹ amely ma már a múlt emlékei közé tartozik.

A szlovák nemzeti ébredés kora óta eltelt idő alatt Szlovákia területén a szlávok megjelenésének alsó időhatára az időszámításunk előtti első évszázadtól az időszámításunk utáni IV-V. századig húzódott vissza. A szlovák történettudomány tehát az elmúlt fél évszázad alatt határozottan az objektivitás irányába fejlődött. Ennek ellenére a mai álláspontot sem tekinthetjük végérvényesnek. Főként azért nem, mert a szlávok korai megjelenése ezen a területen — amint azt a III. tételben igazoltuk — csupán elvárás, hiteles támpontokat nélkülöző feltételezés.

Ennek ellenére az avarok elszlávosodását hirdető elmélet tényként való kezelése egyre inkább „dogmává” válik, holott az elszlávosodás indokaként felhozott Kárpát-medencén belüli szláv tenger léte még nem nyert bizonyítást. Megállapításunkat különösen a vonatkozó terminológia változásai igazolják. A szlovák nemzetébresztő történészek — habár az avarok elszlávosodásának gondolatát ők vetették fel — még mindig avarokról beszéltek. Az 1950-es években azonban már megjelenik az

avar-szláv terminus, amely a 60-as évektől már szláv-avarrá változott. Ez az utóbbi elnevezés a tényeket nem ismerő olvasótábor történetiszemléletében ténnyé változtatja azt, aminek indokolt hipotézis volta sem nyert bizonyítást.

A III. tételben felsoroltuk azokat a legfontosabb egykorú írott forrásokat, amelyek világosan igazolják, hogy a szlávok az Avar Kaganátus magvát képező Kárpát-medencében csak 796-805 táján kezdenek tömegesen megtelepedni. Ebben a tételben viszont azokat az érveket fogjuk elemezni, amelyek az állítólagos avar-szláv együttélést volnának hivatottak bizonyítani.

1. JOANNES EPHEVINUS AZ AVAROKRÓL MEG A SZLÁVOKRÓL

Peter Ratkos kifogásolja, hogy „Az Ősi Nyitra ...” c. tanulmányomban nem vettem figyelembe Joannes Ephesinus közléseit a szlávokról. Vitapartneremnek tudnia illene, hogy a hiányolt forráshely a szlávok 578-583 közti balkáni betöréseiről és a Balkán keleti részein történt letelepedéséről szól. Ezzel szemben Niederle, Sasinek és mások Joannes Ephesinus egyik mondatában az avarok és szlávok együttélését látják bizonyítva. A mondat Peter Ratkos kiadása után fordítva így hangzik: „*Ismét Jusztinos halála után még inkább felléptek ellene (t.i. Tiberios ellen) a szlávok külön-külön átkozott törzsei, meg azok a hosszú göndörhajúak, akiket avaroknak neveznek*”.⁴²

Tiberios császár 578-582 közt uralkodott. II. Jusztinos utolsó három esztendejében (575-78) is már ő helyettesítette a beteges császárt. Az avarok ekkor már 10 éve a Kárpát-medencében ültek és éppen a Dráva-Száva köz, illetve Sirmium meghódításával foglalkoztak (582). A szlávok pedig a Kárpátok keleti külső oldalán Moldavián keresztül ereszkedtek le az

42. JOHANNES EPHEVINUS: Egyháztörténet III. könyv, 25. fejezet. RATKOS: *Pramene* ... 1964, 44. old. — Niederle közlésében ugyanez a szöveg magyarra fordítva így néz ki: (Amikor Tiberios Justinos után trónra lépett) „*minden oldalról háborúk fenyegették, nevezetesen a szlávok átkozott törzsei és a hosszú göndörhajú avarok részéről, akik egy pillanatig sem hagyták nyugton* ...” NIEDERLE: *Starozitnosti* ... II. 205. után.

43. Lásd a fentebbi 19. jegyzetben, illetve a II. Tétel I/b pontjában, valamint az V. Tétel bevezetésében.

44. A 811. évi hármashadjárata utalunk, melynek keretében Nagy Károly az egyik hadsereget „*Pannoniákba, a hunok (t.i. az avarok) meg a szlávok viszályainak megszüntetése céljából*” küldte ki. („... in Pannonias, ad controversias Hunnorum et Sclavorum finiendas ...”) ANNALES REGNI FRANCORUM, ad annum 811. — MMFH. I. 44.

45. A „*Conversio* ...” vonatkozó adatát lásd a fenti 18. jegyzetben, illetve a II. Tétel I/b pontjában.

46. DE ADMINISTRANDO IMPERIO. Cap. 30. — MMFH. III. 388.

Al-Dunához, honnan a Bizánci Birodalomba törve ott nagy pusztítást vittek végbe, és a mai Bulgária területén letelepedtek.

Az ilyen egyidejű, de Bizáncot különféle oldalról érintő támadásokból nem lehet tudományos igénnyel szláv-avar együttélésre következtetni. Ugyanez vonatkozik Priscos Rhetor és Menadros Protéktór adataira.

2. A SZLÁVOK ÉS AZ AVAROK ÁLLANDÓ ELLENSÉGESKEDÉSÉRŐL

Az avarok elszlávosodását feltételező elméletekkel szemben a források hosszú sora éppen ellenkező bizonyítékokat közöl. A helyszűke miatt most csak két forrást mutatok be:

a.) *Fredegar krónikája az avarok és szlávok viszonyáról*

Fredegar elmondja, hogy (a karintiai) szlávok Szamo fellépéséig (kb. 623-630-ig) az avarok adófizetői voltak. Az adóbehajtást végző avaroktól több szláv asszony teherbe esett. Fiaik, miután megnőttek az avar ellenes felkelés vezéreivé lettek és Szamo köré csoportosultak.

A feljegyzésből két tény világlik ki: az itt ismertetett keveredés alkalmai, elenyészően kis számú, nem állandó jellegű kapcsolatok eredménye volt, tehát nem volt általános jelenség. Számuk csekély voltát Fredegar igazolja, állítva, hogy ezekből lettek az ellenállás vezérei. A keverék utódok nem az avarok közé való beolvadásért, hanem éppen ellenkezőleg az avarokkal való mindennemű kapcsolat megszüntetéséért küzdöttek! Fredegar tehát nem az avarok és szlávok együttélésének, hanem e két nép ellenségeskedésének és gyűlöletének igazolója.

b.) *A Frank Királyság Évkönyvei a szlávok és az avarok ellenségeskedéseiről*

E két nép két és fél évszázados lankadatlan ellenségeskedésének bizonyítói az említett évkönyvek. Teodor avar kagán — amint az említett évkönyvek teljesen egykorú 805. évi bejegyzése igazolja — azért kért Nagy Károlytól a Duna és a Rába közti vidéken új szállásterületet, mert népének nyugalma a benyomuló szlávok ellenében továbbra is biztosítani kívánta.⁴³

Nagy Károly ugyanazon forrás szerint még 811-ben is — tehát jóval az Avar Kaganátus felbomlása után — még mindig katonai erővel volt kénytelen véget vetni az avarok és szlávok közt folyó harcoknak.⁴⁴

Ne feledjük a *Conversio* fentebb idézett közlését arról, hogy a szlávok csupán az avar Kaganátus bomlása után kezdtek behatolni annak területére!⁴⁵ Ha az avarok teljes, vagy jelentős többségének elszlávosodása valóság lett volna, ilyen eseményekre nem került volna sor. A X. század közepén Bátorbanszületett Konstantin császár pedig határozottan állítja „*de még vannak Horvátországban az avarok közül valók, és felismerhetők, hogy ezek avarok*”.⁴⁶

Az idézett források — melyeket még szaporíthatnánk — világosan igazolják, hogy az avarság elszlávosodását valló elméletnek semmiféle valós támasza nincs!

3. BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN CSÁSZÁR AZ AVAROKRÓL ÉS SZLÁVOKRÓL

Peter Ratkos fejtegetéseimet megsemmisítő érvként hivatkozik a császári szerzőnek a Birodalom kormányzásáról szóló műve 29. fejezetére. Ebben szerinte a Bíborbanszületett egyértelműen igazolta az avarok elszlávosodását. Vitapartnerem ezt írja: „Az avarok elnevezéséről szólva meg kellett volna említeni ... a Bíborbanszületett Konstantínnek azt a kitételét, hogy „Sklavoi oi kai Avaroi” — szlávok, vagyis avarok”. Lásuk hát ezt a helyet!

a.) Az idézet pontosságához

Peter Ratkos idézete kétszeresen pontatlan. Először az általa idézett görög szöveg csonka és ezért a közölt formában értelmetlen szerkezet. Ratkos idézetéből az „oi kai Abaroi...”-ból hiányzik a szerkezetet igazoló állítmány. Másodszor a görög idézet nem betűhű. A kérdéses szakasz pontos átiratban így néz ki: „.... Skláboi, oi kai Abaroi kalúmenoí...”. Ennek a szövegrésznek a Moravcsik féle fordításban — amelyet Ratkos állítólag idéz — ez az alakja:

47. DE ADMINISTRANDO IMPERIO. Cap. 29. MORAVCSIK kiadásában: *A birodalom kormányzása*. A magyar szövegben a 123. oldalon a 26. sor, a görög szövegben a 122. oldalon a 33. és a 39. sor. — Vö.: MMFH. III. 385. és 386. oldalával.

48. A pontosság kedvéért közlöm, hogy a kifogásolt 'vagyis' kötőszó helyén a vitairat eredeti szlovák szövegében is a vagyissal azonos értelmű 'cize' áll. RATKOS forráskiadványában, a *Pramene ... 1964*, 310-311. oldalán azonban már helyes szöveget találunk: „Slovania za riekou, ktorí sa i Avarmi nazývajú ...”

49. Mindhárom fejezetet MORAVCSIK GYULA — a fentebbi 39. jegyzetben ismertetett fordítása alapján közöljük. A 29. fejezet a fordítás 123-125., a 30. fejezet a 139-143., illetve a 31. fejezet a 147-149. oldalon található.

50. Ezt világosan igazolja a Diocletianus-féle közigazgatási reformot tükröző ún. *verónai jegyzék*. Ebben az időben a *Provincia Dalmatiae* egyike volt a *Dioecesis Pannoniarum*ot képező hét pannóniai provinciának. — Vö.: THEODOR MOMMSEN: *Verzeichniss der römischen Provinzen aufgesetzt um 297*. Gesammelte Schriften. V. Berlin 1908. 563.

51. Vö. a 2. Táblán bemutatott szövegek általunk G, H, és I betűkkel jelzett szakaszaival. A 29. és a 30. fejezetben egyaránt szereplő G szakasz az indítékot, csupán a 29. fejezetben található M szakasz a lefolyás hosszabb időtartamát, a mindkettőben szereplő I szakasz pedig az eredményt beszéli el. Ennek dátumát a 30. fejezetben az L meg az N, a 29. fejezetben meg az O szakasz határozza meg Heraklios császár uralkodásával (610-641).

„(a folyón túli) Szlávok, akiket avaroknak is neveznek”⁴⁷

Ez a szöveg Ratkos idézetében az eredeti megengedő mondatszerkezet határozott azonosítássá változik:

„Szlávok, vagyis avarok”.

Feltűnő, hogy Peter Ratkos ebben a vitairatában még a saját forráskiadványában szereplő fordítást sem méltatta figyelemre. Az ugyanis meg egyezik a Moravcsik féle fordítással, illetve a görög eredeti alakjával!⁴⁸

b.) „Szlávok, akiket avaroknak is neveznek”

Az alcímül választott idézet történelmi hitelét csupán akkor tudjuk megbízhatóan tisztázni, ha nem hallgatjuk el, hogy Bíborbanszületett Konstantín császár a Birodalom kormányzásáról szóló művében három alkalommal foglalkozik Dalmáciával, és három elbeszélésében kétféleképpen adja elő a kérdéses helyet. Első ízben a 29. fejezetben szól erről a kérdésről. Innen származik Ratkos elnagyolt idézete is. Másodszor a 30., majd harmadszor a 31. fejezetben tér vissza ugyanahhoz az eseményhez. E három elbeszélésből az avar-szláv kapcsolatok szempontjából fontos részleteket a 2. Táblán oszloposan egymás mellé helyeztük.⁴⁹

A horvátok megtelepedéséről és általában Dalmácia elszlávosodásáról szóló — ilymódon egymás mellé helyezett — három császári történetben azonnal szembeötlő ellentmondásokra találunk a 29. fejezet és a vele szemben álló 30. fejezet egyes állításai között. A 31. fejezetben a kritikus epizód nem szerepel.

A Bíborbanszületett Dalmácia történetét Diocletianus császár (284-305) korától fogva meglehetősen nagy hézagokkal ismerteti. A 29. fejezet bevezetésében a „*Diocletianus császár nagyon beleszeretett Dalmácia földjébe...*” szavakkal induló elbeszélésben arra az ismert tényre utal, hogy az említett császár, miután lemondott trónjáról, Dalmácia fővárosában Spalatóban (Split) élt visszavonultan 313-ban bekövetkezett haláláig. Ennek a Diocletianussal kapcsolatos helyes utalásnak a kivételével a 29. fejezet minden további idézett adata csupán az időrend és az események azonosítása után érthető meg.

Pusztán a 29. fejezet szövegéből például nem derül ki, hogy a Diocletianusra vonatkozó elbeszélést közvetlenül követő földrajzi meghatározás („... egészen a Duna folyóig terjed”) vajon csak Dalmácia határait, vagy általában a római fennhatóság Diocletianus kori, vagy későbbi kiterjedésére vonatkozik-e a Duna vidékén. Dalmácia ugyanis a III. és a IV. század fordulóján egyszerű provincia volt és sehol sem érte el a Dunát.⁵⁰

Ezzel szemben a 30. fejezet leírása sokkal szabatosabb. A császári szerző már az elbeszélés kezdetén kifejezetten megmondja, hogy Dalmáciáról beszél, és pedig abban a korszakban, amelynek kezdetét az avarok Dalmácia felé irányuló támadásai jelzik, a végét pedig a horvátok megjelenése határozza meg.⁵¹ Tehát a 620-as éveket megelőző néhány évtizedről van szó. Ebben a korszakban mind a bizánci közigazgatás,

Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása részletek a horvátok megtelepedéséről Dalmáciában		
29. Fejezet Dalmáciáról és az ott levő szomszédos népekről	30. Fejezet Elbeszélés Dalmácia tartományról	31. Fejezet A horvátokról és a földről, melyen most laknak
A	A Azok tehát, akik Dalmácia elfoglalása iránt érdeklődnek, a következőkből megtudhatják, hogyan foglalták el azt a szklavín népek, de előbb annak fekvéséről kell beszélnem.	B ... a rómaiakat, akiket Diokleciánusz császár Rómából vitt és telepített oda (t.i. Dalmáciába), ezért is nevezték el őket rómaiaknak, minthogy Rómából költöztek át ezekre a területekre.
B Diokleciánusz császár nagyon beleszeretett Dalmácia földjébe, ezért Rómából is hozott népet családjaikkal együtt, s Dalmáciának ezen a földjén telepítette le ezeket, kiket rómaiaknak neveztek...	C vagyis a most Horvátországnak és Szerbiának nevezett területekre.	C vagyis a most Horvátországnak és Szerbiának nevezett területekre.
D Ezeknek a rómaiaknak a fennhatósága egészen a Duna folyóig terjedt ...	D Ugyanis hajdan ... hosszában Isztria hegyeiig, szélében pedig a Duna folyóig terjedt...	D Ugyanis hajdan ... hosszában Isztria hegyeiig, szélében pedig a Duna folyóig terjedt...
	E (Szalónából évente kiküldött határőrezred katonái) ... örködték a Duna folyónál az avarok miatt. Mert az avarok a Duna folyón túl tanyáztak, ahol most a nomád életet élő türkök vannak.	E (Szalónából évente kiküldött határőrezred katonái) ... örködték a Duna folyónál az avarok miatt. Mert az avarok a Duna folyón túl tanyáztak, ahol most a nomád életet élő türkök vannak.

29. Fejezet Dalmáciáról és az ott levő szomszédos népekről	30. Fejezet Elbeszélés Dalmácia tartományról	31. Fejezet A horvátokról és a földről, melyen most laknak
F s amikor egyszer át akartak kelni a folyón és megakarták tudni, hogy kik laknak a folyón túl, <i>átkelvén fegyvertelen szklavín népeket találtak ott, akiket avaroknak is hívtak.</i> És sem ezek nem sejtették, hogy a folyón túl, sem azok, hogy a folyón innen lakik valaki...	F A dalmáciaiak, akik évente elmentek oda, gyakran látták a folyón túl a barmokat és az embereket. Egyszer aztán elhatározták, hogy átkelnek és kipuhatolják, kik azok akik ott élnek. <i>Átkelvén csak az avarok feleségeit és gyermekeit találták ott,</i> a férfiak és a fiatalság azonban hadjáraton volt. Hirtelen rájuk törvén foglyul ejtették őket...	
G (A továbbiakban elmondja, hogy „a szlávok, akiket avaroknak is neveznek” abból a célból, hogy megakadályozzák a további zsákmányolást, az évente cserélődő római helyőrséget lerohanták. Majd azok ruháiban csellet elfoglalták Dalmácia fővárosát Szalónát.)	G („Az avarok”, megállapították, hogy a szalónai hadak rabolták el hozzátartozóikat, csellet vetettek az utánuk érkező csapatnak, amely ismét rabolni jött. Lerohanták őket, majd azok ruháiban csellet elfoglalták Szalónát.)	
H ... Letelepdedvén ott, kezdtek attól fogva lassacskán fosztogatni a mezőkön és a magasabb helyeken lakó rómaiakat	H ... és attól fogva Dalmácia egész területét birtokukba vették és megtelepedtek benne ...	
I s kiirtván őket, lakóhelyüket birtokukba vették...	I ... és attól fogva Dalmácia egész területét birtokukba vették és megtelepedtek benne ...	

29. Fejezet Dalmáciáról és az ott levő szomszédos népekről	30. Fejezet Elbeszélés Dalmácia tartományról	31. Fejezet A horvátokról és a földről, melyen most laknak
	<p>J</p> <p>A horvátok akkortájt Ba-jivárián túl laktak, ahol most a fehér horvátok vannak.</p> <p>K</p> <p>De egy nemzetség kiválván ezekből, tudniillik öt fi-testvér Klukász, Lóvelosz, Koszéntisz, Muchló és Chorvatosz és két leány-testvér, Tuga és Buga, népükkel együtt Dalmáciába mentek,</p> <p>M</p> <p>és ott találták az avarokat, azokat, akik e földet birtokolták.</p>	<p>J</p> <p>A horvátok akik most Dalmáciában laknak, a keresztleletlen s a fehérnek is nevezett horvátoktól származnak...</p> <p>L</p> <p>Ezek a horvátok menekültekként jöttek Heráklisz császárhoz, még mielőtt a szerbek ehhez a Heráklisz császárhoz menekültek volna</p> <p>M</p> <p>abban az időben, amikor az avarok kiűzték onnan a rómaiakat, akiket Diokleciánusz császár Rómából vitt és telepített oda ... minthogy ezeket a rómaiakat pedig Heráklisz a rómaiak említett császára idejében az avarok kiűzték, földjeik pusztává lettek.</p>

29. Fejezet Dalmáciáról és az ott levő szomszédos népekről	30. Fejezet Elbeszélés Dalmácia tartományról	31. Fejezet A horvátokról és a földről, melyen most laknak
<p>N</p> <p>Heráklisznak, a rómaiak császáranak uralkodásától fogva, amint a horvátokra és a szerbekre vonatkozó elbeszélésben szó lesz róla, egész Dalmácia és körülötte levő népek, mint</p> <p>O</p> <p>a horvátok, szerbek, zachlúmok, terbunióták, kamaliták, diokleciánuszok és arentánok, akiket paganoknak is neveznek ... <i>(Itt megszakad a szöveg. A folytatása nyilván ez lehetett: telepedtek meg.)</i></p> <p>P</p> <p>Amikor a rómaiak birodalma az akkori uralkodók hanyagsága és együgyűsége folytán, kivált az amorióni Dadogó Mihály alatt már már szinte teljesen semmivé zsugorodott össze, a Dalmácia városaiban lakók függetlenek lettek, úgyhogy sem a római császárnak, sem senki másnak nem voltak alávetve.</p> <p>Q</p> <p>de még vannak Horvátországban az avarok közül valók, és felismerhető hogy ezek avarok.</p>	<p>N</p> <p>Miután néhány évig harcoltak egymással, felülkerekedtek a horvátok és az avarok egy részét legyilkolták, a többieket pedig meghódolásra kényszerítették.</p> <p>O</p> <p>Attól fogva ez a föld a horvátok uralma alá került,</p> <p>Q</p> <p>de még vannak Horvátországban az avarok közül valók, és felismerhető hogy ezek avarok.</p>	<p>N</p> <p>Így hát Heráklisz császár parancsára ezek a horvátok levervén és kiűzvén onnan az avarokat ...</p> <p>O</p> <p>megtelepedtek az avaroknak ezen földjén, melyen most is laknak.</p>

mind pedig a hadtörténet szempontjából elegendő forrás áll a rendelkezésünkre ahhoz, hogy a Bíborbanszületett elbeszéléseinek körülményeit tisztázni tudjuk.

A kérdéses terület közigazgatási képe alakulását számos forrásból követhetjük nyomon. Közülük kiemelkedik Prokopius Titkos Története, amelyből megtudjuk, hogy 535-ben a bizánci-gót háború kitörésekor „... a gótok birodalma a gallok földjétől egészen Dácia határáig húzódott, ahol Sirmium városa van”.⁵² I. Justinianus 535-ben kibocsátott XI. és 545-ben kelt CXXXI. Novellájából pontosan ismerjük az akkori Praefectura Illyriaehez tartozó Dioecesis területét, amely a következő provinciákat ölelte fel: Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Privalis, Dardania, Mysia Superior, Pannonia (Secunda), valamint Pannonia másik része amely a Civitas Bacensis területe (a későbbi Bács vármegye tágabb vidéke). Ugyanezt a képet rögzíti Hierocles 535-i provincia jegyzéke is.

A még hiányzó provincia Dalmatiae-t Narses csatolta vissza az Illyr praefecturához 554-ben. Ezzel ismét lehetővé vált a népvándorlás során felmorzsolódott Dioecesis Illyriae felújítása. A székhelye persze Salóna lett, mert a hajdan volt székhelyet I. Justinianus 535-ben Sirmiumból Justinia Primaba helyezte át.⁵³ A felújított dioecesisnek két provinciája feküdt a Duna mentén. Az egyik — Pannonia Secunda — a Dráva meg a Száva torkolata közti szakaszon, a másik — Moesia Superior — meg Belgrád és a Vaskapu által elhatárolható vonalon. Nem szabad elfelednünk, hogy az avarok 582-ben elfoglalták Sirmiumot, tehát az ezt követő években az Avar Kaganátus és Bizánc tényleges dunai határa

52. „*Ante bellum Italicum Gothorum imperium ex Gallorum agro adusque Daciae fines, ubi civitas Sirmium est, protendebatur.*” — PROCOPIUS: *Historia Arcana*. Cap. 18.

53. Nagy Konstantin 324-re tehető közigazgatási reformjától 395-ig, majd 435. és 441. között (a hunok megjelenéséig) a Dioecesis Pannoniarum, másik nevén Dioecesis Illyrici területe tíz provinciából állt, úgymint: a két Noricumból, a négy Pannoniából, Dalmáciából, Moesia Superiorból, meg a két Dáciából. A dioecesis korábbi 535-ben megalapított székhelyének — Iustiniana Primának — a szerepét a balkáni szláv invázió után Salona vette át, amit az ottani püspök érsekké történt előléptetése igazol.

54. Annál is inkább, mert 578-tól kezdve az Al-Duna bizánci oldalán a keleti szlávok a bizánci császárság hatalmát de facto megdöntötték. Az Illyr Praefecturaból tehát csupán az Illyr, azaz a Dalmát Dioecesis maradt meg. Ennek alapján tehát érthető, hogy az avar-bizánci összecsapások Singidunumnál (Belgrádnál) kezdődtek, és Salona felé haladtak.

55. MENANDER PROTECTOR: EL. p. 208, 11 - 210, 2. — Magyar fordítása SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: *Az avar történelem forrásai III. Az avar-bizánci kapcsolatok alakulása a honfoglalás lezáródásától Sirmium elfoglalásáig*. Archaeológiai Értesítő. Budapest 106 (1979) 2. füzet 225., 233.

56. THEOPHYLACTUS SYMOCATTA VI. 5. — SZÁDECZKY-KARDOSS: i.m. AÉ. 108 (1981) 2. füzet 224-225.

Moesia Superior partvidékére korlátozódott, és a következő évek harcai éppen ezért kezdődtek ezen a területen.⁵⁴

A 29. és a 30. fejezet másik, mégpedig a mi szempontunkból a legfontosabb ellentmondása pedig abban áll, hogy a Duna túloldalára behatoló dalmáciaiak a 29. fejezet szerint „szklavin népeket találtak ott, akiket avaroknak is hívtak”, a 30. fejezet szerint pedig „... csak az avarok feleségeit és gyermekeit találták ott”.

A két szembenálló állítás ellentmondását csupán más részletesebb források segítségével oldhatjuk fel. E tekintetben két kiindulópont is kínálkozik. Az egyik annak a hadieseménynek az azonosítása amelyről a Bíborbanszületett beszél. A másik pedig annak a körülménynek a vizsgálata, hogy a kérdéses Duna-szakasz bal oldalán az adott időpontban kik laktak, kik lakhattak.

A vizsgálatra szoruló hadiesemény tágabb időkerete egyértelmű. Alsó határa az avarok 568-ban befejezett megtelepedése a Kárpát-medencében, felső határa meg a horvátok megérkezése balkáni szálláshelyükre a 620-as években. Ennek az időkeretnek az első másfél évtizede aligha jöhet szóba, hiszen II. Tiberios bizánci császár 678-ban a két év óta Thrákiába behatoló szlávok ellen új szomszédjának Baján avar kagánnak a segítségét kérte. A kagán 584-ig a szlávok ellenében Bizáncot támogatta. Ekkor kerültek az Al-Duna környéki szlávok valamiféle függőségbe az avar kagánnal. Ez magyarázza meg az avar kagán pálfordulását, aki hátat fordítva addigi szövetségeseinek, 584-től a szlávok megtelepedését kezdte támogatni a Peloponesoson.⁵⁵

A húsz éven át tartó perzsa háború 591-ben történt befejezése viszont lehetőséget adott Maurikios császárnak, hogy haderejét még 591/92-ben a Duna vidékén élő avarok és szlávok ellen fordítsa. A hadjárat eseményei között valóban találkozunk is eggyel, amelynek motívumai megfelelnek a 29. meg a 30. fejezetben szereplő utalásoknak. Ezek szerint a dalmáciaiak átkelésére a Duna másik oldalára akkor került sor, amikor az avar férfiak hadjáraton voltak. Ha pedig a 29. fejezet állításait is figyelembe vesszük, szlávoknak is jelen kellett lenni.

Ezek a feltételek az avarok 592-i thrákiai hadjáratában és az azt követő hadi eseményekben találhatók meg, melyet Theophylactus Simokatta leírásából bővebben ismerünk. Tőle tudjuk meg, hogy Maurikios hadicselt alkalmazott és egyik testőre révén hamis hírt juttatott el a sikeresen felvonuló kagánhoz. Az álhír szerint már elküldte a hadseregét a hajókon „*hogy rátörjenek a családjaikra és mindet ejtsék fogságba*”. Ez a sikeres csel a kagánt hazatérésre készítette.⁵⁶

Ezt az azonosítást további események is igazolják. Mind a 29. mind a 30. fejezet egybehangzóan állítja, hogy ezután az avarok (illetve a 29. szerint a szlávok, akiket avaroknak is neveznek) lerohták a (bizánci dunamenti) helyőrséget, majd elfoglalták Dalmácia fővárosát. Az avar kagán, amint Theophilaktus Simokkta a továbbiakban elmondja, 595-

ben valóban meg is kezdte Dalmácia meg a frankok ellen vezetett hadjáratait. Theophanes pedig azt is tudja, hogy a kagán „... *Dalmácia ellen vonult, és elfoglalva Balkést meg negyven környező várost, valamennyit feldúlta*”. A Bíborbanszületett két elbeszélésében tehát felismerhetők az 591-595 közti évek hadi eseményei.⁵⁷

Ekkor azonban határozottan tudjuk, hogy a Dioecesis Dalmatiae Dráva torkolattal és Singidunum (Belgrád) vidékével meghatározott dunai határának túloldalán 568 óta az avarok telepedtek meg. Közvetlenül előttük pedig a germán langobardok, illetve a Tisza két oldalán meg az ugyancsak germán gepidák voltak. Tekintettel arra, hogy az avarok előtt már több mint egy évszázada germán elemek tartották kézben a Kárpát medencét, ahol még éltek a korábbi kelta, szarmata és más néptörzsek, a 29. fejezet állítása ellenére a mondott Belgráddal szemben fekvő Duna szakasz környékén szlávok nem éltek.

Hol éltek hát azok a Duna túloldalán lakó szlávok, akikről a 29. fejezet homályos utalása szól, akik valóban részt vettek az avarok thrákiai hadjáratában 592-ben. A kérdés tisztázását a bizánciak által 593-594-ben a szlávok ellen irányított hadjáratok teszik lehetővé. Theophylaktus Simokatta szerint az avar kán 591 körül még a nyugati tenger mellett élő szlávokhoz is követeket küldött katonai együttműködés érdekében. Ezek azonban kimentették magukat. A bizánci csapatok al-dunai felvonulása azonban azt bizonyítja, hogy a Fekete tenger és a Kárpátok keleti oldala közt élő szlávok eleget tettek a kagán kívánságának, s ezért vonták magukra Bizánc haragját. Priskos főparancsnok 593-ban Ardagostos szláv vezért a saját területén a thrákiai Duna túlsó oldalán is megtámadta.⁵⁸

Következésképpen a 29. fejezet forrásául szolgáló ismeretlen mű szerzője Maurikios 591-i hadicselét és Priskos fővezér 593-i al-dunai hadjáratát vonta egybe. Igaz, mindkettő a Duna Bizáncból nézett túloldalát érintette, de a tévedés abban állt, hogy a Duna két különböző szakaszáról volt szó. Az avarok az Illyr praefectura Dioecesis Illyriae (Dalmácia)

és Daciae dunai határának túloldalán, a szlávok meg a Praefectura Orientis Dioecesis Thraciae-jával szemben fekvő oldalon éltek.

Tehát a Bíborbanszületett Konstantín Peter Ratkos által olyannyira kiemelt idézete a „*szlávok, akiket avaroknak is neveznek*”, illetve annak első variánsa „... *átkelvén fegyvertelen szklavín népeket találtak ott, akiket avaroknak is hívtak*...” tévedésen alapuló, minden hitelt nélkülöző kései kompozíció elemeként került a Birodalom kormányzásáról szóló császári mű 29. fejezetébe. Nyilvánvalóan bizonyítja ezt a sokkal hitelesebb értesülésekkel rendelkező Theophylactus Simokatta és részben az ő nyomdokain járó Theophanes. Az idézet tehát nem használható fel a szlávok és az avarok összeolvadásának bizonyítékaként.

Annál kevésbé, mivelhogy az avar kagán a zsákmányban való részesedés feltételével hozzájárult ahhoz, hogy Priskos, illetve utóda Petros az al-dunai szlávokat — akik az avarokkal valamiféle függő viszonyban voltak — hadjáratban támadja meg.

A Bíborbanszületett a 30. fejezetben viszont ezt az adatot már helyesen közölte „... *Átkelvén csak az avarok feleségeit és gyermekeit találtak ott* ...”. Peter Ratkos azonban a 29. fejezet kérdéses eseményét újratárgyaló 30. fejezet idevágó szakaszát nem csak a vitáirátában nem említette meg, hanem még a „Nagymorávia történetének forrásai” c. kiadványból is kihagyta. Sajnos hasonlóképpen jártak el a Magnae Moraviae Fontes Historici szerkesztői is. A két forráskiadvány kiadói eljárásukkal nagymértékben járultak hozzá a 29. és 30. fejezet ellentmondásainak elkenődéséhez, illetve egy hitelt nem érdemlő téves kései adat hitelesként való terjesztéséhez.⁵⁹

4. A DÉVÉNYÚJFALUSI TEMETŐRŐL

A szlovák kutatás ezt a temetőt tekinti az avar és szláv együttélés legfontosabb bizonyítékának. Benne összesen 902 sírt tártak fel, amelyből mindössze 27 sír volt hamvasztásos. A temető feltárásáról Ján Eisner 1952-ben adott ki részletes jelentést.⁶⁰ Peter Ratkos azt állítja, hogy nem veszem figyelembe Eisner stb. eredményeit. Sajnos a dévényújfalusi temető ásatási jelentése és az abból kiinduló következtetések távolról sem állnak olyan szilárd alapon, amint azt Peter Ratkos szeretné.

Eisner jelentésének mind a leíró, mind az értékelő részében számos probléma merül fel. Mindez Eisner jelentésének abból az elemzéséből derül ki, amelyet B. Szatmári Sarolta 1968-ban tett közzé.⁶¹

Az Eisner-féle jelentéshez tárgyi vonatkozásban B. Szatmári Sarolta többek közt ilyen megjegyzést fűz: „*Nehezítette a munkát Eisner publikációjának az a jellemvonása, hogy a sírleírásokban sok a bizonytalanul megjelölt tárgy, sírrajzok pedig nincsenek. Többször előfordul, hogy egy edény két sírleírásban is szerepel. Sok, esetleg döntő fontosságú tárgyról nincs fénykép, csak szűkszavú leírás, vagy éppen meg van említve.*”

57. THEOPHYLACTUS SYMOCATTA VII. 10-12. és THEOPHANES a.m. 6090, 6091, SZDECZKY-KARDOSS: i.m. AÉ 109 (1982) I. füzet 141-143. Az eseményt nem szabad összetéveszteni Salona elpusztításával, amire 639-ben került sor.

58. THEOPHYLACTUS SYMOCATTA VI. 2. és VI. 6-10. Továbbá THEOPHANES a.m. 6085, 6086, 6087. — SZÁDECZKY-KARDOSS: i.m. AÉ 108. (1981) 2. füzet 227-231.

59. Lásd PETER RATKOS: *Pramene k dejinám Velkej Moravy*. I. kiadás, Bratislava, 1964. 311. old., II. kiadás, Bratislava 1968. old. — *Magnae Moraviae Fontes Historici* III. Brno, 1969. 387. old. Ez az utóbbi a kihagyást csupán a görög szövegben jelölte nyolc ponttal.

60. EISNER, JÁN: *Devínska Nová Ves (Dévényújfalú)*. Bratislava 1952.

61. B. SZATMÁRI SAROLTA: *A dévényújfalusi temető etnikai és történeti problémái*. Komárom Megyei Múzeumok Közleményei I. Tata 1968, 107-132. plusz I. térkép.

A legnagyobb meglepetést azonban a térkép hiányossága okozta. Kitűnt, hogy a részletesen leírt és a táblákon is közölt síroknak elég nagy százaléka hiányzik a térképről. Ez azért is sajnálatos, mert több gazdag lovassír és az egyetlen gazdag női sír is ezek között van. A bjelobrodi jellegű sírok száma a leírások szerint 9, de térképen csak hatot lehet megtalálni. ... Pontosán 96 sír helyét nem lehet meghatározni a térképen. Ez nagyon sajnálatos, mert ezen sírok bevonásával biztosan lehetne következtetéseket levonni”.⁶²

B. Szatmári Sarolta tanulmánya több lényeges ponton tapint rá Eisner megállapításainak problematikus voltára:

1. Eisner minden tárgyat, jelenséget különválasztva, egyedülállóan mutat be, a temetőt nem vizsgálja egészében, egy társadalom vetületeként.

2. Eisner keltezése (625-800) túl általános, nem tükrözi a temető beépülésének menetét, holott a sírok zöme a IX. századból származik.

3. A temető etnikai jellegének meghatározásához Eisnernek nincsenek biztos kritériumai. Eisner vélekedésének hitelét, mely szerint ez a hely a szlávoknak az avarok elleni védelmi központja volt, nagyon megrendíti az a tény, hogy a temető éppen akkor szűnik meg, amikor a szlávok felvirágzásának kellene bekövetkeznie.

4. A hamvasztásos sírok datálása is kétes stb. A dévényújfalusi temető Eisner-féle feltárása tehát az írott források ellenében nem nyújt hiteles támpontokat az avarok elszlávosodása tekintetében. Értelmezésében ugyanis már érvényesülnek annak az említett programnak az előjelei, amelyek a forrásokkal szemben a régészet segítségével kívánnak érveket találni a szlávok korai tömeges megjelenésének feltételezéséhez.

5. A SZLÁVOK ÉS AZ AVAROK TEMETKEZÉSÉRŐL

A szlávok VI-IX. századi a Kárpát-medencében feltételezett tömeges jelenlétének elméletét érzékenyen érinti a prágai kerámiával járó hamvasztásos temetkezés elenyésző kis száma. A hamvasztásos temetkezéssel az avar kor intenzív régészeti kutatása ellenére is, csupán az avar szállásterületek peremvidékén találkozunk csekély számban. (Lásd a 3. Táblát!)

Az adatok annyira egyértelműek, hogy kijelenthetjük: a Kárpát-medence szlovákiai részein (de hasonlóan az egész medence területéhez) egy csontvázas temetkezésű, mezőgazdálkodó nép lakott, amely közé szálláshelyeinek peremvidékein (pl. Dévényújfalú, Kassa) nagyon csekély számú 0,3-5,2 % közt mozgó hamvasztásos nép vegyült.

62. B. SZATMÁRI: i.m. 110.

63. RATKOS: *Pramene ...* 1964. 320-345. Hudúd Al-Alam nála sem szerepel.

64. Teotmár salzburgi érsek és szuffraganeusai 900-ban IX. János pápához írt levelében éppen amiatt tiltakozott, hogy Nagymorávia új egyházi szervezete az ő érsekségéhez tartozó passauai püspökség jogait sérti. Ez a püspökség, mint

Kié volt ez a nagytömegű csontvázas temetkezés? A történelmi források egyértelmű választ adnak: az 567-től 796/805 közt a Kárpát-medencében uralkodó avarságé. — Melyik nép sírjai a hamvasztásosak? „Az ősi Nyitra ...” tanulmányom 125-128. lapján közölt források alapján egyértelműen a szlávoké.

Mivel a történelmi és a régészeti adatok fedik egymást, a szlávok korai, avarok előtti tömeges megjelenésének elméletére a Kárpát-medencében megsemmisítő csapást mérnek. Ezért volt szükség az avar-szláv, vagy amint újabban divatozik a szláv-avar együttélés elméletére, hogy segítségével a szlávok tömeges jelenlétét cáfoló hamvasztásos sírok tanúságát el lehessen fedni, és a csontvázas sírok tömegét a semmiféle forrással meg nem erősített elvárásoknak megfelelően elszlávosodott avaroknak állítani.

A csontvázas sírokban esetenként mutatkozó kisebb tipológiai sajátosságokat és a helyenként mutatkozó megelőző kultúrák továbbélésének nyomait, könnyen és egyértelműen megmagyarázhatjuk az avarság sajátos összetételével és a korábbi germán népek (gepidák, osztrogótok, langobardok stb.) töredékeivel, amint azt „Az ősi Nyitra...”-ban meg is tettük.

Peter Ratkos éppen ezért próbálja tagadni az arab kútfőknek a szlávok hamvasztásos temetkezésmódjáról szóló feljegyzései hitelét, mert azok egyértelműen lehetetlenné teszik a szlávok korai tömeges megjelenésének feltételezését a Kárpát-medencében. Kétségtelen, hogy az arab kútfők fordításaiban előfordulhatnak kisebb, sőt nagyobb hibák is. Azt azonban nem tételezhetjük fel, hogy a fordítók hamvasztásos temetkezést fordítottak a csontvázas helyett. Nem tudom pl. „*A halottaikat tűzben elégetik*” mondatot félre lehet-e érteni annyira mint Peter Ratkos kívánja? Sőt azt is meg kell jegyeznem, hogy az általam felsorolt kútfők teljesen azonos értelmű szlovák szöveggel Peter Ratkos saját forráskiadványában is szerepelnek.⁶³ Peter Ratkos talán tudatosan rossz fordítással kívánt a segítségemre sietni?

A halotthamvasztó szláv temetkezési szokás megszűnését Peter Ratkos a keresztény térítéssel kívánja indokolni. Az indoklása elméletben helyes, de időrendi hibája van! A vizsgált temetők VI-VIII. századiak, a szlávok térítésére pedig csak az Avar Kaganátus felbomlása idején, sőt jóval utána kerül sor. A passauai püspökség a Duna felett a Morva-medencében élő szlávokat és a Kárpát-medence-i avarokat csak 796 után kezdi téríteni. A salzburgi püspökség állítólagos szlovákiai (nyitrai) térítése is csak jóval az Avar Kaganátus megszűnte után, legkorábban 830 táján lehetett volna, ha lett volna.⁶⁴ Az aquileai érsek pedig csak 811-ben kezd érdeklődni a Dráva alatt élő szlávokról. Bizánc pedig az avarokat sohasem térítette meg, legalábbis nem kimutathatóan. Peter Ratkosnak ez az érvelése nem más mint az időrend sajnálatos összekeverése!

Nyilvánvaló rosszindulat vezérli őt akkor is, amikor azt állítja, hogy a szlávok tömeges megjelenésének időpontját a Kárpát-medencében az Avar Kaganátus bomlása utáni időkben utoljára a II. Világháború idején (a németek) hirdették. Közben megfélemedezik arról, hogy a mai szlovák történetírás nyíltan beismeri, hogy a szlovák kutatókkal szemben a délszláv, a német és a magyar kutatók valamennyien azon a véleményen vannak, hogy a szlávok megjelenését a Kárpát-medencében nem lehet az avarok megjelenése elé, csupán azok hatalmának hanyatlását követő évtizedekre, illetve a Balkán területén uralmuk idejére helyezni.⁶⁵ Az olvasó nyilván megérti, hogy Peter Ratkos az érvek hiányát igyekszik betakarni az ilyen meg a hasonló rosszindulatú és hamis célozgatásaival.

Peter Ratkos Engelsre való hivatkozása is sántít. Elmondja, hogy Engels szerint a hódító barbároknak kell átvenni a meghódított népek magasabb kultúráját. A Kárpát-medencében ez történik: a „barbár” avarok hódítják meg a szlávokat, de szerinte mégis a szlávok veszik át az avarok kultúráját! Ha az egykorú források egybehangzó állításai, a régészeti anyag forrásokkal megegyező képe nem bírta meggyőzni őt a valós helyzetről, akkor legalább az általa idézett Engels nézetén eshetne gondolkodóba!

A csontvázas kultúrájú avaroknak a hamvasztásos kultúrájú szláv népek által a VI-VIII. század folyamán állítólag végbevitt asszimilációját valló elmélet abból a kényszerhelyzetből való kimenekülésre szolgáló kísérlet, amelyre a régészeti kutatások által nyilvánvalóvá vált elenyésző számú hamvasztásos szláv temetkezés készíti a hagyományos asszimilációs elmélet képviselőit. Az asszimilációs elméletnek számos alapvető fontosságú tény hiteles és cáfolhatatlan bizonyításával kellene megvetni alapjait. Közülük csak néhányat említek:

1. Igazolni kellene a szlávok avarokat megelőző tömeges megjelenését a Kárpát-medencében.

számos okmány bizonyítja Pannonia Secundára (a Dráva-Száva köz keleti fele), és Moesia Superiorra (Belgrád és a Vaskapu közt fekvő vidék a Duna alatt) tartott igényt. Nyitra kapcsán az oklevél a következőt mondja „*Szvatopluk fejedelem kérésére a Te elődöd Wichinget püspökké szentelte, de semmiképpen nem ama régi passauai püspökségbe küldette őt, hanem egy, a hitben új néphez, amelyet ez a fejedelem háborúban fékezett meg és keresztülvitte azt, hogy pogányságból kereszténnyé legyen.*” — GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarok elődeiről*. Budapest 1975. 219. A salzburgi érsek tehát — akinek elődéről a szlovák történészek azt állítják, hogy Pribina számára Nyitrán templomot szentelt — jogainak tudatában maga jelenti ki, hogy Nyitra kereszténnyé tételében sem a saját elődeinek, sem a passauai püspöknek része nem volt, sőt mint a szavaiból kiderül, Nyitra nem 833 táján, hanem csupán Szvatopluk hódító hadjáratainak idején 873-880 közt lett kereszténnyé, és Nagymorávia tartozékává.

65. SLOVENSKO I.-DEJ. 160-161.

A jelentősebb szlovákiai VI-IX. századi avar kultúrájú temetők csontvázas és hamvasztásos sírjainak számszerű áttekintése

A temető lelőhelye:	A feltárt sírok száma	A feltárt sírok jellege		
		a csontvázas sírok száma	a hamvasztásos sírok	
			száma	% aránya
1. Dévényűjfalu (Dev. Nová Ves)	902	875	27	3,0
2. Pozsonybeszterce (Záhor. Bystrica)	262	254	8	3,5
3. Gellér (Holiare)	788	788	—	0,0
4. Párkány (Stúrovo)	280	280	—	0,0
5. Érsekújvár (Nové Zámky)	514	514	—	0,0
6. Zsitvató (Zitavská Ton)	82	82	—	0,0
7. Perse (Prsa)	300	300	—	0,0
8. Zsély (Zelovce)	870	867	3	0,3
9. Bárca (Barca)	19	18	1 ?	0,5 ?
10. Kassamindszent (Vsesvätých)	96	91	5	5,2
Összesen:	4 113	4 069	44	1,07

2. Igazolni kellene a szlávoknak az avarokkal szemben ugyanazon a területen volt nagyobb létszámát.

3. Meg kellene magyarázni, hogy mi váltotta volna ki a szlávok temetkezési szokásainak egycsapásra történő megváltozását az avarok megjelenése idején a Kárpát-medencében és miért nem hatott ki a többi nyugati szláv népre is?

Ezekre a kérdésekre azonban a szlávok korai Kárpát-medencei megjelenésének hívei nem tudnak meggyőző választ adni. Állításaik minden ponton ellentétben állnak az egykorú forrásokkal. Elvárásaik tehát mind ez idáig nem mások, mint igazolatlan feltevések!

Ezzel szemben áll a korabeli forrásokra és a velük megegyező képet rajzoló régészeti leletekre támaszkodó álláspont: a szlávok tömeges megjelenése a Kárpát-medencében az Avar Kaganátus bomlásával kezdődik. A szlávok az Avar Kaganátus fennállása idején csupán annak peremvidékein bukkannak fel elenyésző — 0,3-5,2%-os — számban.

V. A FRANK BIRODALOM AVAR TARTOMÁNYÁRÓL (805-900)

Nagy Károly az Avar Kaganátus végleges felbomlása után 805-ben a már keresztény avar kagán — Teodor — kérésére a Frank Birodalom újszerzeményű területén Carnuntum (Deutsch Altenburg) és Sabaria (Szombathely) közt létrehozta az Avar Tartományt. Megalapítását és folyamatos fennállását számos egykorú és hiteles forrás bizonyítja:

805. „*Capcanus princeps Hunnorum Aquis ad imperatorem venit et, ut postulavit, inter Sabariam et Carnuntum habitandi locum accepit, ... erat anim christianus nomine Theodorus*” — „A kagán, az avarok fejedelme a császárhoz ment Aachenbe és amint kérte, Sabaria meg Carnuntum között lakóhelyet kapott, ... tudniillik keresztény volt és Theodornak hívták” (Annales Fuldenses ad A. 805.; Annal. Regni Francorum 795, 805 Annal. Maximiniani stb. vö. MMFH. I. 87, 40, 92, 63).

805. szept. 25. Az elhunyt Theodor avar kagán utóda a Fischa folyó mellett felvette a keresztiséget, melyben az Ábrahám nevet kapta. (Annal. S. Emmerammi Ratisp. Maiores ad A. 805).

805. szept. 25. u.: „*Et misit caganus unum de optimatibus suis, petens sibi honorem antiquum, quem caganus apud Hunnos habere solebat. Cuius precibus imperator assensum prebuit et summam totius*

66. Ebben a tényben, hogy az oklevél megfogalmazója nem a közhasználatú Provincia vagy Marcha Avarorum elnevezést alkalmazta, erős helyi névhasználati hatásról tett tanúságot. Mégpedig arról, hogy 860-ban a meglévő (erre utal a jelen idő) avarok helyi neve Wangar. A magyar népnévvel való kapcsolatára lásd Olajos

regni iuxta priscum eorum ritum caganum habere praecepit”. — „És a kagán elküldött egyet a legelőkelőbbjei közül, kérvén magának az ősi méltóságot, amely a kagánt a hunok közt megillette. A császár hozzájárulását adta a kéréshez és elrendelte, hogy a kagán az egész királyság felett az ő régi szokásuk szerint a legfőbb (hatalmat) bírja.” — Nagy Károly tehát a Sabaria és Carnuntum közt fekvő Avar Tartománynak a királyság jogállását adta. (Annales Regni Francorum ad A. 805, MMFH. I. 43).

811. „*... fuerunt etiam Aquis adventum eius expectantes, qui de Pannonia venerunt, Canizauci princeps Avarum, et tudun, et alii primores ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium*” — „Még azok is Aachenben voltak az ő (t.i. Nagy Károly) érkezését várva, akik Pannóniából jöttek: Canizauci az avarok fejedelme, meg a tudun és a Duna körül lakó szlávok egyéb előljárói meg vezérei ...”.

811. nov. 16.: „*... in Avaria ...*” — Aváriában. Nagy Károly Aachenben kiadott oklevelében (MGH. Dipl. Ludwig d. D. No. 1., MMFH. III. 27).

822. A frankfurti birodalmi gyűlésen, ahol a királyság keleti részeinek az ügyeit tárgyalták, megjelentek „*... in Pannonia residentium Avarum legationes ...*” a Pannóniában lakó avarok követei is” (Annal. Regni. Francorum ad A. 822., MMFH. I. 50).

830. okt. 6.: „*... terra Avarorum ...*”, majd az előbbire utalva: „*... in ipsa marcha ...*” — „az avarok földje” majd „abban a tartományban” Németh Lajos bajor király Regensburgban kelt oklevelében (MGH. Dipl. Ludwig d. D. No. 1., MMFH. III. 27).

832. okt. 6.: „*... in Provincia Avarorum ...*” — Az Avarok Tartományában ...; Németh Lajos Regensburgban kelt oklevelében (MGH. Dipl. Ludwig d. D. No. 8., MMFH. III. 30).

833. márc. 4.: „*... in Provincia Avarorum ...*” Németh Lajos Osterhoferben kelt oklevelében (MGH. Dipl. Ludwig d. D. No. 9., MMFH. III. 32).

836. febr. 16.: „*... in Provincia Avarorum ...*” Németh Lajos Osterhofenben kelt oklevelében (MGH. Dipl. Ludwig d. D. No. 18., MMFH. III. 34).

843. A verduni szerződés szintén említi a birodalom területén élő avarokat.

860. május 8.: „*... Vuangariorum Marcha ...*” — „Wangarok tartománya”. Németh Lajos Regensburgban kelt adománylevelében. Az elnevezés Sabaria és a Répce folyó közt fekvő területen egy birtok határát jelző hegy nevéként bukkan fel: „*... et inde usque in summitatem illius montis, qui dicitur Vuangariorum Marcha ...*” — „és innen egészen annak a hegynek a csúcsáig, amelyet a Wangarok tartományának neveznek”. Ez az egyetlen forrás, amely az avarokat a magyarok venger népnevének mélyhangzású változatával nevezi meg.⁶⁶

867. A szlávok apostola Szt. Konstantin Velencében az ószláv írás védelmére elmondott beszédében többek közt a nemzeti írást használó avarokról mint kortársakról emlékezik meg. Mivel azt állítja, hogy írásukat az Isten dicséretére használják, joggal tekinthetjük a keresztény avar tartomány íráskultúráját idéző kútfőnek. (Vö. az alábbi 6. ponttal.)

871. „*Eos (sc. Avaros) autem, qui obediebant fidei et baptismum sunt consecuti, tributarios fecerunt regum, et terram quam possident residui, adhuc pro tributo retinent regis usque in hodiernum diem*” — „Azokat (t.i. az avarokat) azonban, akik készségesnek mutatkoztak a hit iránt és felvették a keresztséget, a királyok adófizetőivé tette, és a földet amelyet a maradékaik birtokolnak, a királynak fizetett adó fejében most is birtokolják mind a mai napig”. — (Conversio ... Cap. 3., MMFH. III. 298).

A keresztény avarok tartományának mint közigazgatási és politikai egységnek a fennállását a hiteles oklevelek és más egykorú feljegyzések 805 és 871 között egyértelműen igazolják. A tartomány egyházi szervezetét pedig — amelyről az alábbi 4. pontban bővebben szólnunk majd — amelyet a passauai püspökök chorepiscopusai (karpüspökei) igazgatták, az egykorú oklevelek 833 és 904 között emlegetik. Ez pedig azt jelenti, hogy az Avar Tartomány egyházi szervezete megérte, sőt túlélte a 900-ban a Dunántúlon is bekövetkezett magyar honfoglalást.⁶⁷

TERÉZ: *Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez.* Antik Tanulmányok. Budapest 1969, 87-90.

Sajnos az MMFH. III. 56. az oklevél szövegének a kérdéses helyén egy sajtóhibát produkál: a *Wangariorum* helyett *Wangasiorumot*! A hozzá tartozó lapaljai jegyzetben pedig a 20 mezőgazdasági házat-telket jelentő mansus-t meg olyan nagykiterjedésűvé kívánja tenni, hogy Sabariától (Szombathelytől) Königsbergig (feltehetően a szlovákiai Nová Banya-Újbánya) nyújtja. Magát az elnevezést pedig, amit a jegyzetben már helyesen közöl, minden indok nélkül Órhegynek magyarázza (kopec strázi).

67. Bővebben a következő 4. pontban fejtjük ki. (ld. befejező rész)

A tények erejével

(Válasz Dr. Peter Ratkos, DrSc vitairatára a germánok, szlávok, avarok és nagymorvák Csehszlovákia területét érintő több fontos kérdése ügyében.)

III. rész

1. AZ AVAR TARTOMÁNY TERÜLETE

Teodor avar kagán kérésére Nagy Károly a keresztény avarok új tartózkodási helyéül a Carnuntum és Sabaria közti területet jelölte ki. Ennek a területnek a természetes földrajzi határát északon, illetve keleten a Duna, délen a Rába folyó, nyugaton meg a Bécsi erdő alkotta. A Duna fő medre az ó- és középkori adatok szerint, amint azt 1968-ban, majd 1970-ben megállapítottuk, a mai Kis-Duna illetve Fekete-víz területén volt.⁶⁸ Az Avar Tartomány tehát kiterjedt a Csallóköz akkori területére is, és ezen kívül magába foglalta a Tóköz, Rábaköz, Hanság, Fertővidék és Nagyerdő területét.

Peter Ratkos figyelmen kívül hagyva a kényszerítő ó- és középkori adatokat azt állítja, hogy a Duna fő medre mindig a mai helyén volt, s ezért a Csallóköz és természetesen Pozsonypüspöki nem tartozhatott a szerinte sohasem volt avar chorepiscopatushoz.

A kérdés, hogy a Csallóköz az Avar Tartomány része volt-e vagy sem, továbbra is a Duna fő medrének helyzetétől függ. A Duna folyásának első leírása Ptolemaios Geographiájában maradt ránk. Ebből tudjuk, hogy a II. század első felében a Duna a Morva torkolata után észak felé kanyarodott, majd Anduaitiónál, vagyis a Dudvág és a Vág torkolata közti térségben dél felé fordult. A Rába pedig Brigetionál ömlött a Dunába. Ezt a ptolemaiوسي képet igazolják a XIII. századi okleveleink vízrajzi adatai is. A Duna fő medrének áttolódása tehát csupán ezután következett be. A Csallóköz régi vízrajzának dokumentálása még két vaskos kötetben is talán csak szűkösen férne el. Ezért csak egy középkori példát ragadunk ki a sok közül. A Duna fő medrére utaló „*Hayosuth*” 1399-ben Csallóközkürt mellett, tehát a mai Kis-Duna medrében volt.⁶⁹

Az ilyen érvek sorának bemutatásától a Pozsony Megyei Törvényszék egy 1790-ben hozott ítélete mentesít minket. Ez az ítélet a Duna volt fő medrének a mai fő mederbe való áttolódását egyértelműen a XVII-XVIII. század fordulójára helyezi. A pert a püspöki molnárok kezdeményezték. Vizi malmaikat ősi időktől fogva a mai fő mederben tartották, azonban:

..... attól az időtől fogva, mióta a Duna megfordult, és az érsekújvári ágban megszűnt a hajózást előnyösebbé tenni s a fő Dunaágba kezdett nyomulni...” a hajósok hajóikkal az új fő folyást követve, sokszor megrongálták a malmaikat. A bíróság éppen ezért a püspöki molnárok javára hozott ítéletet.⁷⁰ Tehát a Megyei Törvényszék 1790-ben még határozottan emlékezett a Dunának az érsekújvári ágból a XVIII. századi, tehát a maival azonos fő ágba történt áttérésére.

Ilyen világos és a bírósági ítéletben mint köztudomású és perdöntő tényre történő hivatkozás, minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Peter Ratkos a Csallóköz IX. századi hovatarozásának kérdésében önkényes és téves álláspontot foglalt el!

2. A VÁRKONY ÉS VEREKNYE HELYNEVEKRŐL

A Csallóköz hovatarozásában vallott irracionális álláspontja Peter Ratkost magától értetődően arra készíti, hogy utasítsa el az avarok varchun neve és a Várkony meg Vereknye helynevek kapcsolatának lehetőségét. Ámbár e két név összefüggése hangtörténeti értelemben egészen világos, ismét a megalapozatlan elutasítás módszerét alkalmazza.

Vereknye esetében a szláv *brekyna* szó segítségével kísérelte meg az indoklást. Ezt azonban anélkül teszi, hogy akár csak egy szóval is érintené Ján Stanislav ismert szlovák nyelvész egészen más irányba mutató etimológiai kísérletét. Stanislav hangtörténeti szempontból figyelemre méltóan a Vereknye helynevet egy általa konstruált, illetve feltételezett ósszláv **vrakuna* (varázsló, hazug vagy pletykás asszony, javasasszony) szóból próbálta levezetni.⁷¹

Miért figyelemre méltó Stanislav említett kísérlete, melyet Ratkos hallgatásával utasít el? Azért, mert Stanislav hosszú névtudományi gyakorlata folytán helyesen sejtette meg, hogy a magyar *Vereknye* és a német *Wraken(dorf)* mögött egy olyan ősi helynévalaknak kellett állni, amelyből a hangtani törvények alapján mindkét újabb alak levezethető.

Stanislav megfigyelése módszertani szempontból helyes volt. Csupán azért nem jutott el az eredeti *varchun* névig, mert egyrészt nem ismerte a vidék avar történetét (az Avar Tartományról eddig nem is írt a törté-

nelem), másrészt Vereknye nevében mindenképpen szláv fogalmat kívánt felfedezni. A varchun népnév ezen a területen és a kérdéses korban egyaránt igazolt név. A feltételezett vrakun ezzel szemben Stanislav konstukciója, amelyet a még élő szlovák *vracat* tájszóból (varázsolni) meg az orosz *vrakat* (pletykázni) szóból mesterségesen hozott létre. A két fogalom esetében világos, hogy az itt fennálló Avar Tartomány népére utaló varchun név alkalmazása indokoltabb, mint egy feltételezett de bizonyíthatatlan létű műszóé.

Peter Ratkos *brekyna* szava esetében még az is vitatható, hogy az nem a magyar *berkenye* szó átvétele-e, hiszen szlovákul a berkenye *skorusa*. Függetlenül a szó származásától a berkenye szó élő magyar szó. Éppen ezért érthetetlen lenne, hogy éppen a szó értelmét értő magyar környezetben Berkenye — Vereknye irányú értelmetlen változás következett volna be, nem is beszélve egyéb problémákról.

3. KI VOLT IZAIÁS KÁN?

(Adalékul a hibás Canizauci névalak olvasásához.)

Az előbbi helynév vizsgálathoz további névtudományi problémaként csatlakozik Izaiás avar kagán nevének kérdése. Peter Ratkos szerint ez a kagán az én találmányom. Vitapartnerem megfelelkezik azonban a Frank Királyság Évkönyveinek 811. évi bejegyzésében szereplő Canizauci eltorzult névalakról, amelyet fentebb az V. tétel bevezetőjében eredeti szövegkörnyezetben közöltünk.

A név igazi jelentése tárgyában tudtommal előttem csupán Franz Kurze és Ernst Dümmler nyilatkozott. Kurze a canizauci-t nem tekintette személynévnek. Dümmler vele szemben a kérdéses szót helyesen a kán méltóságnévre és az Izau személynévre választotta szét. Eddig úgy vélték, hogy az Izauci alakban Izau, Jezau vagyis Ézsau rejlik.⁷²

Az Ézsau olvasat véleményem szerint nem kielégítő, mert egyszerűen figyelmen kívül hagyja a névben szereplő utolsó *-ci*, vagy *-usi* betűket. Ennek a végződésnek azonban ebben a formában nincsen semmi értelme. Indokolt tehát a kérdés: nemde szövegromlással kell itt számolni? Ezt a feltevést igazolja Ragino krónikájának — aki ezt a nevet a Frank Királyság Évkönyveinek egykorú másolataiból vette át — a 3-as, vagy más néven az 11851. számú Codex Parisinus nevű kézírata is, melyben a Canizauci helyett Canizave áll. Az eredeti évkönyvben szereplő névalak írásnódja tehát hibára ösztökélő volt.

Az eredeti évkönyv nem maradt ránk. Annyit mégis biztosan tudhatunk, hogy az a meroving, vagy langobard (montecassinói), vagy a karoling szemüncialis írással készült. Mindhárom írásra jellemző, hogy az „a” betűt a mi „c” betűnkhez és a görög ι-hoz, azaz jótához hasonló két jelből képezték.

68. PÜSPÖKI NAGY P.: *Püspöki mezőváros története*. Dom osvety, 1968. 14-19, 48, 118, 119 stb. Rendszeresen a „*Limes Romanus*...” c. tanulmányunkban (adatai a 9. jegyzetben) fejtettük ki a 129-175. oldalon.

69. ZSKO. I. 6192. Az előbbi jegyzetben említett két munkámban erre nézve több adatot ismerttettem. Különösen a „*Limes Romanus*...” 152-156. oldalán.

70. PÜSPÖKI NAGY P.: *Püspöki mezőváros története*. 119.

71. STANISLAV, JÁN: *Slovensky juh. II.* 567-568.

72. MMFH. I. 44. a 8. lapaljai jegyzetben. DÜMMLER: *Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter dem Karolingern 795-907*. Archiv für Kunde d. österr. Geschichte. X. (1853), 9. és KURZE, F.: *Annales* ... 135.

Az említett írástípusok c + i -ből formált á-ja, amely többnyire csak alul volt egybekötve az idegenül hangzó névben könnyen a *ci* betűkapcsolat benyomását keltette. Megjegyezzük, az „i” betűre akkor még nem tettek pontot. Ennek a betűnek a *ci* kapcsolattal való összekeverését a szavak értelme — pl. principem, Cicero stb. — akadályozta meg. Ugyan-ez a kapcsolat a másoló által már nem értett névben azonban hiba forrása lehetett. A *canizaiia* betűsor nem árulta el a latinul gondolkodó másolónak, hogy benne a latin Isaias rejlik. Az Isaija alak az orosz nyelvben is fennmaradt. Mivel az Izaiia — Izaiás névvel a kérdéses betűsor minden problémája megoldódik, továbbá az Izaiás név ilyen változatát másutt is ismerjük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a Canizauci alakban az Avar Tartomány harmadik ismert kagánjának a neve, az Izaiás áll.

Peter Ratkos tehát kifogásával kétszeres hibát követett el: először alaptalanul megvádolt, hogy neveket talállok ki, másodszor a pontosan megadott forrásjelzet ellenére fogalma sem volt arról, hogy ezt a nevet Canizauci formában őrizték meg az egykorú feljegyzések. Tény, hogy az Izaiás olvasat az én értelmezésem, de azt a kifejtett okok miatt nem kitalált névnek, hanem egy olvasati megoldásnak kell tekinteni.

4. AZ AVAR TARTOMÁNY ISMERT CHOREPISCOPUSAI (833-904)

Peter Ratkos az Avar Tartomány chorepiscopatusát „az avar püspökség elméletének” nevezi. Úgy mutatja be az olvasónak, mintha az Avar Tartományban működő chorepiscopusokra csupán Pilgrim passauai püspök (971-991) hamisítványnak tartott — II. Jenő pápa nevében ismert (824-27) — okleveléből meríteném idevágó állításaimat.

Vitapartnerem elhallgatja, hogy a II. Jenő pápa nevében ismert kétes hitelű oklevélén kívül az idős Annóról az Avar Tartományban működő passauai püspök által kiküldött chorepiscopusról további két egykorú és hiteles oklevél nyújt egyértelmű bizonytságot:

1. Osterhofenben 833. március 4-én kelt oklevél, amelyből megtudjuk, hogy Reginarius passauai püspök Német Lajostól bizonyos birtokot kapott a Litaha nevű helyen a Sconibrunno (Schönbrunn) forrás felett az Avar Tartományban. A birtokot mindaddig nem veheti használatba, amíg el Anno chorepiscopus és unokaöccse a másik Anno.⁷³

2. Ugyancsak Osterhofenben, három évvel később 836. febr. 16-án Német Lajos további birtokot adományozott Anno chorepiscopusnak.

73. MGH. Dipl. Ludwig d. D. II. No.9. — MMFH. III. 31-33.

74. MGH. Dipl. Ludwig d. D. II. No.18. — MMFH. III. 34-35.

75. MGH. Dipl. Ludwig d. D. II. No.98. — MMFH. III. 52-53.

76. *Urkundenbuch d.L. Burgenland* I. 12. No. 21. — MMFH. III. 88-89.

77. PÜSPÖKI NAGY P.: *Püspöki mezőváros ...* 50-60.

Ezúttal az előbbi Litaha birtok mellett (kelet felől) a Kirchbach nevű helyet és mintegy száz hajlékot.⁷⁴ A két birtok fekvéséről a következő 5. pontban szólnunk.

Az idősebb Anno chorepiscopus tehát minden kétséget kizáróan az Avar Tartomány területén a IX. század első felében működő chorepiscopus volt. A másik, vagy ifjabb Anno feltehetően azonos azzal az Annóval, aki freisingi püspökként szerepel 854 és 875 közt.

Annó után az Avar Tartomány területén Albericus chorepiscopussal találkozunk. Neki ugyancsak Német Lajos Ostermítingben 859. szeptember 24-én tíz hajlékot adományozott.⁷⁵

Burchardus passauai püspök 904. szeptember 8-án kelt leveléből tudjuk, hogy Madalwin chorepiscopus minden korábbi birtokát átadta a püspökének, akitől a Comagenus hegy mögött, tehát a Bécsi erdőtől keletre, a volt Avar Tartományban, újabb birtokokat kapott.⁷⁶ A passauai püspökség tehát még a magyarok által 900-ban elfoglalt Pannóniába, illetve a volt Avar Tartományba püspöki rangú képviselőt küldött!

Az Avar Tartomány területén tehát 833 és 904 közt egykorú és hiteles oklevelek alapján már most három chorepiscopus működéséről tudunk. Peter Ratkos kifogása — ha el is tekintek szándékának minősítésétől — a kétségtelen tények tagadásával egyenlő.

5. HOL LEHETETT AZ AVAR TARTOMÁNY CHOREPISCOPUSAINAK SZÉKHELYE? (Kirchbach /Vetvár/ — Pozsonypüspöki.)

Erre a kérdésre már tíz évvel ezelőtt megadtam a választ. A 833. és 836. évi, a fentebbi 4. pontban emlegetett oklevelek és a Duna fő medrének fekvése alapján arra az álláspontra helyezkedtem, hogy Anno chorepiscopus és természetesen utódai tartózkodási helyének a Csallóközben fekvő Pozsonypüspökit tekinthetjük. Ezt a helyet az Avar Tartomány korábban németül Kirchbachnak, az avarok pedig feltehetően Vetvarnak nevezték.⁷⁷ Tíz évvel ezelőtt kifejtett véleményemet ma is helyesnek ítélem és továbbra is fenntartom.

Peter Ratkos az avar chorepiscopusok székhelyéről vallott véleményemet „tévesnek” mondja. Állítása ellenére nem tudja cáfolni azokat a Duna vízrajzi viszonyaival kapcsolatos tényeket, amelyek e kérdés alapvetően fontos kulcsai. Márpedig abban a kérdésben, hogy Püspöki területén volt-e az avar chorepiscopusok székhelye, vagy sem, a Duna fő medrének akkori fekvése az egyik döntő tény, mint azt fentebb az 1. pontban már kifejtettem.

Püspöki történetének megírása óta több olyan új körülmény vált ismertté, amely a Kirchbach (Vetvár) — Püspöki azonosságot tovább szilárdítja. A Karoling-kori egyházi és világi szervek szívesen telepedtek

rá a régebbi római-kori romtelepekre, ahol könnyen építőanyaghoz jutottak. A számos lehetőség közül csupán a salzburgi püspökség alapításának ilyen motívumára hivatkozunk. A salzburgi püspökség alapítója Hrodbert wormszi püspök arról értesült, hogy Salzburg helyén „a régi időkben sok csodálatosan felépített, akkoriban félig-meddig összeomlott, erdővel borított épület volt”⁷⁸ ezért ott hozta létre az új püspökséget.

A későbbi Pozsonypüspöki területén volt római-kori település létét már 1968-ban a mezőváros történetének megírása idején kimutattuk. A monográfia megjelenése óta ezt egy újabb és nagyon jelentős alkalmi lelet igazolja, egy katonai pecsét lenyomata, amely 1970-ben került elő. A pecsét szövege „... Cohors II. Italicorum Voluntariorum” vagyis az itáliai önkéntesek II. Cohorsa. Ez a lelet végérvényesen megszilárdítja a Püspöki helyén létezett római-kori municipiális jellegű település létét, mert a „Cohors II. Italicorum Voluntariorum” pecsétszöveg minden későbbi ideszállítás lehetőségét kizárja. Ugyanis hasonló pecsét sem a tözsomszedságban fekvő Gerulata, sem Pannonia Prima fővárosa Carnuntum területén nem fordul elő. Erről a helyőrségről a Diocletianus-kori katonai méltóság és helyőrségjegyzék — a Notitia dignitatum — is tud. A Notitia szerint a Carnuntum és Brigetio közt, az ismert Arrabónán (Győrön) át vezető útvonalon kívül egy másik — éspedig egy északibb — határmenti útvonal is volt, amelyen két katonai állomás működött a Carobensis és az Arelatis nevű helyeken. Ezek egyike a csallóközi Püspökivel azonosítható, a másik pedig a csallóközi Ekecs tájékán kereshető. A Püspöki határában volt római-kori municipium kérdésének megszilárdulása hozzájárul az avarokhoz küldött chorepiscopus letelepedési döntését kiváltó körülmények megvilágításához.

A Kirchbach-Vetvar-i avar chorepiscopus székhelyének és Püspöki azonosságának másik megközelítési útjával a hagyományt választottam. Ezen a téren is világosabbak lettek az összefüggések. Tíz évvel ezelőtt csak Pilgrim passauai püspök követeléseiből vezettem le a chorepiscopus lakhely emlékét. Azonban Madalwin chorepiscopus működése — aki négy évvel a honfoglalás után még mindig a volt Avar Tartomány területén tartózkodott — helyi élő emlékeztette tette Püspöki területének egyházi tulajdont képező voltát. Így hát az 1000 táján megalakult esztergomi egyházmegye erős valószínűséggel jogutódlás címen nyerte el ezt a birtoktömböt.

78. „... ubi antiquis temporibus multa fuerunt mirabiliter constructa aedificia, et tunc paene dilapsa silvisque cooperta.” — CONVERSIO ... Cap. I. — MMFH. III. 295.

79. KRISTÓ GYULA.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiaiához. Acta Univ. Szeged. Tom. LV. Szeged, 1976. 50. skk.

80. MMFH. III. 32. és RATKOS: Pramene ... 1964. 160.

81. PICHLEROVÁ MAGDA: Nové Kosariská (Misérđ). Kniezacie hroby zo staršej doby zeleznej (Fejedelmi sírok a korai vaskorból). Bratislava, 1969. Vö.: a térképet a 9. oldalon és a dombok fényképét a 47. és 48. felvételen.

Peter Ratkos Püspöki első e néven előforduló 1262. évi írásos említésének segítségével is az olvasó félrevezetésére törekszik. Azt állítja, hogy az -i képzős falunévek a XIII. században keletkeztek. E téren tehát vitapartnerem Kniezsa István merev és túlhaladott szemléletének követője. Nyilván elkerülte a figyelmét Kristó Gyulának ebben a kérdésben új tényeket felvető kritikai tanulmánya, amely alapján az -i képzős helynevek kialakulásának alsó határát már a X. század végére helyezhetjük.⁷⁹

Kirchbach és Püspöki azonosításának legfontosabb kulcsa Teodericus 833-ban említett birtokának fekvése. Ennek meghatározásában valamennyi kutató — még Peter Ratkos is — egyetért. A birtokot a Duna és a Lajta folyó közt Götzendorf és Gattendorf (a Püspökivel tözsomszédos Oroszvár nyugati széle) közé helyezik.⁸⁰ A 836. évi oklevél tanúsága szerint Kirchbach Teodericus birtokától keletre feküdt és a sírdombok helyéig terjedt. Azon a helyen belül egy kőtemplom is állt. Az adománybirtok határa innen Teodericus birtoka felé haladt, majd annak mentén a Cumenbergig, vagyis a Bécsi erdőig húzódott. Kirchbach fekvésének kapcsán a Püspöki mezőváros történetének 54-55. lapján mondtakat fenntartjuk. Sőt azokat két újabb, pozitív ténnyel gazdagíthatjuk:

Az oklevélben szereplő sírdombok kérdését Pichlerová Magda 1969-ben megjelent jeles régészeti jelentése véglegesen tisztázta. A helyi hagyománnyal ellentétben a Misérđi határában fekvő sírdombok még a korai vaskorszakban keletkeztek, és a legjelentősebbek az Alpoktól keletre fekvő vidéken. Sőt ezek a sírdombok még a feltárásuk idején is igen szembeötlőek voltak,⁸¹ tehát a IX. században elfogadható és biztos földrajzi támpontot nyújtottak.

Másodszor a 836. évi oklevél X. századi javításában Kirchbach mellett még száz hajlék (ház, telek) adományozásáról is szó esik. Ha tudatosítjuk, hogy a X. században a faluszerű tömörülések 3-6 hajlékból álltak, akkor ebben a számban 15-33 hajlékcsoporthoz, illetve faluszerű települést kapunk. Ezt a faluszámot még ma sem volna könnyű kimutatni a kérdéses területen, tehát a feltételezettől nagyobb lélekszámú településcsoportokkal is bátran számolhatunk.

Összegezve a mondtakat Kirchbach-Vetvár — Pozsonypüspöki azonosságának valószínűsége tehát az elmúlt 10 év alatt nem csökkent, hanem egyértelműen megerősödött.

6. ÍRÁSTUDÓ VOLT-E AZ AVAR NÉP?

A szlávok egyik apostolának, szent Konstantinnak életét leíró Zitije Konstantina (a továbbiakban ZK) megőrizte számunkra Konstantin-Cirilnek Velencében az őszláv írás védelmében mondott beszédét, amelyben határozottan megemlékezik az avarok írásáról. Peter Ratkos viszont

inkább vonja kétségbe a ZK hitelét, semmint el kelljen ismernie, hogy az avarok írástudó nép voltak.

A kérdést nem lehet — amint Peter Ratkos teszi — egyszerű kijelentéssel megoldani. A ZK-t vitapartnerünk kivételével minden szlavista elsőrangú forrásként fogadja el. A forrás hiteléhez tudnunk kell, hogy mikor keletkezett ez a mű, ki volt az írója, honnan merítette a közléseit, mikor volt a velencei vita. Csupán ezeknek a kérdéseknek megválaszolása teszi lehetővé az idézet hitelességének eldöntését. Igaz a szlavisztika ezt a kérdést már jóval előttünk pozitívan tisztázta, de Ratkos erről nyilván megfeledezett.

A ZK megírásának ideje magából a szövegből derül ki. Az életrajz írója Metód érsek tanítványának nevezi magát (Metód 869-től volt érsek). Az életrajz a szláv misszió fénykorát tükrözi, tehát még Metód életében, illetve tanítványainak elűzése előtt — vagyis 869-885 közt — készült.

A ZK írója az említett X. fejezetben még azt is elmondja, hogy Konstantin kazáriai hitvitáit Konstantin könyve alapján írta meg, amelyet annak testvére Metód fordított le ószláv nyelvre. Az életrajz írója tehát hiteles és közvetlen forrásokra támaszkodott műve megírásában.

Tekintettel arra, hogy az életrajz egyik fő célja — amint a szlavista kutatók ebben megegyeznek — az ószláv írás ideológiai megindoklása és jogosultságának bizonyítása volt, nem állíthatjuk, hogy éppen ebben a fontos szakaszban említett avar írás valótlanúság lenne.⁸² Ezt a témát, vagyis a 867-ben Velencében folyt vitát — a ZK XVI. fejezete tartalmazza. Ebben olvassuk az avarok nemzeti írásáról szóló tudósítást.⁸³

A szláv írás jogosultságának megvédése volt Konstantin 867. évi római útjának legfontosabb célkitűzése, melynek egyik állomása volt Velence. A ZK XVI. fejezetében szereplő tények azt bizonyítják, hogy Konstantin a vitára alaposan felkészült. A nemzeti írásokat használó népek konkrét felsorolásán kívül még 14 bibliai helyre is hivatkozik. Az ószláv írás megvédésének fontossága, valamint a hazai ellenfelekkel szemben is alkalmas érveknek a tanítványok rendelkezésére bocsátása szükségessé tették azok lejegyzését. Márpedig ha az életrajz írója a szláv nemzeti érdekek szempontjából kevésbé fontos kazáriai vitában közvetlen forrásokra támaszkodott, ebben az elsőrendű ügyben még inkább hiteles adatokra kellett támaszkodnia. Az avar nemzeti írás említése tehát közvetlenül Konstantin feljegyzéseire, vagy annak fordítására épül.

A saját nemzeti írással rendelkező avarokra vonatkozó közlés hitele még akkor sem rendülne meg, ha — feltételeznénk — az egész védőbeszé-

det maga a legendaíró költötte. Az Avar Tartomány létét igazoló egykorú adatok közt már szó esett arról, hogy 871-ben még mindig létezett a Nagy Károly által kijelölt tartomány. Albericus chorepiscopus-sal pedig 859-ben ugyanott találkozunk. Az avarok nemzeti írására Velencében történt hivatkozás dátuma 867. Peter Ratkos állítása, mely szerint a ZK jóval később keletkezett, mint az Avar Kaganátus megszűnt, értelmetlen, hiszen nem az Avar Kaganátusról, hanem a Frank Birodalom Avar Tartományáról van szó. A ZK megírása idején, mint láthattuk, még létezett az Avar Tartomány és azon belül az avar chorepiscopus. Konstantin tehát Velencében nem a régen letűnt Avar Kaganátus, hanem a hivatkozása idején fennálló Avar Tartomány — amely, ha igaz Pribina zalavári birtokossága, akkor számára ismerős volt — avarjaink írástudására hivatkozott.

Az olyan esetleges érv, hogy miért nem ismerjük ma az avar írást sem áll helyt. Okait a „Magyar rovásírás eredetéről” c. tanulmányomban fejtettem ki.⁸⁴ Ebben a tanulmányban mutattam rá, hogy fennáll annak a lehetősége, hogy Konstantin által említett avar írást ma magyar rovásírásként ismerjük.⁸⁵

Peter Ratkos további kifogása szerint az avar nemzeti írás nem az európai, hanem az ázsiai avarok írása. Ezt eképpen indokolja meg: „*mert ezeket (t. i. az írástudó avarokat) egy egész sor saját istentiszteleti nyelvvel rendelkező kaukázusi nép sorában említi*”. Érvelése két szembeötlő szövegkritikai hibán alapul:

Először: Az írástudó avarokat Konstantin az írástudó gótok és türkök közt említi. Márpedig ebben az esetben nem lehet szó a kaukázusi gót töredéknépről, mert a gótok írását — ez pedig köztudomású tény — Wulfila püspök alkotta meg 355-383 közt a Balkán félszigetre menekült gótok számára. A Tursii vagy Turci népnévvel (türk) ebben az időben — ne feledjük 867-885 közti évekről van szó — általában a magyarokat jelölték. Többek közt így látja a kérdést a korszak jeles szakértője Dvornik F. is.⁸⁶ A helyes szövegértelmezéshez tudnunk kell, hogy a magyarság ebben az időben már az Etelközben, vagyis a Don és a Duna közt fekvő területen élt.

A ZK az írástudó népeket következetesen három csoportban sorolja fel. Az alábbi felsorolásban pontosan követjük a ZK rendjét:

1. A Kaukázus-környéki írástudó népek: örmények, perzsák, abazgok (ma Abházia Szovjetúnióban), ibérek (ma Grúzia Szovjetúnióban), szogdok (Alania?).

2. A Kárpát és Don-medence írástudó népei: gótok, avarok, türkök (magyarok), kazárok.

3. A közeli keleti írástudó népek: egyiptomiak, sírekek, ... és sokan mások.

82. Vö.: MMFH. II. 57.

83. MMFH. II. 106.

84. Magyar Nyelv (Budapest) 1977. 3. szám, 303-313. Lásd még „800 ÉVES A MAGYAR HIVATALI ÍRÁSBELISÉG” Bp. 1983 konferenciakötetét.

85. Magyar Nyelv 1977. 308-309.

86. DVORNIK, F.: *Les Légendes ...* 207-209. — MMFH. III. 106.

Az avarok említése tehát a mai Európa területéhez kötődik. Peter Ratkos első kifogása tehát szöges ellentétben áll a forráshelyben felismerhető földrajzi helyzettel.

Másodszor: A 867. évi velencei vita résztvevői az avarok alatt nem valamiféle kis kaukázusi néptörédeket értettek, hanem a csaknem 250 éven át fennállott és rettegett európai Avar Kaganátus romjain fennmaradt avar népet, akik egy része 805 óta keresztény egyházi szervezetben a Frank Birodalom avar Tartományában élt. A gótok esetében sem azok krími gótok néven ismert töredékeire, hanem Teoderich osztrogótjaira gondoltak, akik 63 éven át (489-552) Velence urai voltak, valamint a vizigótok királyságára Gallia (419-507) illetve Hispánia (507-711) területén.

Vitapartnerünk kifogása tehát a közeli és jelentékeny szándékos elhanyagolásával és a távoli és jelentéktelen alaptalan kiemelésével kialakított félrevezetésen alapszik.

Peter Ratkosnak az Avar Tartomány kérdésében elfoglalt, zömében eleve elutasító álláspontja — melyet itt-ott felületesen forrásismeretre alapozott látszatkifogásokkal kíván megszilárdítani — szükségszerűen kiváltja a kérdést: Miért ilyen heves ellenzője a 805-900 közt fennállt Avar Tartománynak?

Körültekintő óvatossággal sehol sem ismeri be, hogy az egész IX. századot kitöltő Avar Tartomány léte megdönti azt a mindenütt terjesztett hiedelmet, miszerint Nagymorávia a Dunántúl — a hajdani Pannónia — északi részeire is kiterjedt volna. Ha pedig az Avar Tartomány történeti ténye napfényre kerül, akkor Nagymorávia földrajzi kiterjedésének képét már emiatt is módosítani kell!⁸⁷

87. Megjegyezzük, hogy Pannónia kiterjedésének változásait, különösen a IX. század tekintetében, a Morávia kérdés kutatói eddig tisztázatlanul hagyták. Ennek kapcsán Lubomír Havlík őszintén jegyezte meg: „*Mekkora volt ez a Pannónia Szvatopluk korában és milyen nagy volt tulajdonképpen Szvatopluk pannóniai területe, azzal ezideig senki sem foglalkozott és többnyire Pannóniát általában mint antik és karoling fogalmat egészében értették.*” — HAVLÍK L.: *Üzemni rozsah ...* Slovanské stúdie III. 68. — A Duquesne University XVI. History Forumán, 1982 októberében ezt a kérdést elemeztük és oldottuk meg Pittsburghban. 88. *Az ősi Nyitra ...* Irodalmi Szemle, 1976. 133-134.

VI. Nagymorávia fekvéséről

(Kihagyva. Az indoklást lásd a bevezetést követő áttekintésben.)

VII. Az ősi Nyitra kapcsán

Egy ideig fontolgattam, hogy szükséges-e megjegyzéseket fűznöm „Az ősi Nyitra...” c. tanulmányom III. részéhez kapcsolatos Ratkos-féle kifogásokhoz. Ezek zöme vagy olyasmit kér számon tőlem, ami nem tartozik Nyitra a város szűken értett történetéhez (a terjedelem másra nem is adott módot), vagy olyasmit bírál, amit sehol sem állítottam. Néhány kifogását mégis érdemes megvilágítani:

I. MI NEM TARTOZIK A VÁROS SZŰKEN VETT TÖRTÉNETÉHEZ

Véleményem szerint a következő dolgok ismertetései, melyeket vitapartnerem hiányol: a garamszentbenedeki apátság alapításának története, az Árpád hercegek birtokainak — a dukátusnak — ügyei, a várispánság országos szerepe. Ezek előadására külön külön legalább egy olyan tanulmányra lett volna szükség mint „Az ősi Nyitra ...” három fejezete együttesen. Hasonló okok miatt nem foglalkozhattam a város területén működő közintézmények — a Zobor hegyi apátság és a Szent Emerám prépostság — történetével sem.

Mivel foglalkoztam hát? Csak a várossal, amely az ispáni székhelytől fokozatosan elkülönülve polgári önkormányzattal bíró közösséggé vált.

2. EGY HAMIS VÁD

Vitapartnerem egy olyan állítást tulajdonít nekem, aminek éppen ellenkezőjét képviseltem. Szerinte azt írtam volna, hogy Nyitrára és környékére „*az élet csak az új bevándorlókkal* (értsd rajta a magyarokat) *tért vissza*”. Valójában éppen azt állítottam, amit szeretne, hogy a X. század elején történetietlen lenne itt a szláv népesség kontinuitásának megszakadását feltételezni.⁸⁸ Ha az ítélete hamis, legalább a vád lehetne helytálló!

3. MI AZ IGAZSÁG A BRESLAWA CIVITAS FELIRATÚ PÉNZ KÖRÜL?

Sajnos Peter Ratkos numizmatikai ismeretei megrekednek a belterjes irodalom határain. Ha ismerné a (P)REZLAWA CIVITAS feliratú pénz történetének tágabb irodalmát, tudná, hogy ez a pénz külföldi hamis veret, melyet Szent István király jóhírű pénzeinek utánzataként távol a Kárpát-medencétől forgalmaztak. Így tehát a (B)RESLAWA CIVITAS-hoz kapcsolódó helyi irodalom, amely azt a benyomást szeretné kelteni, hogy a XI. századi Pozsonynak volt egy Bratislava féle ősi névváltozata, továbbra is csupán illúzió marad.⁸⁹

4. MI A KÜLÖNBSÉG A KÁLIZ MEG A SZÁZNAGY KÖZT?

Peter Ratkos a minősített középkorkutató esetében nagyon meglepő, hogy nem tud különbséget tenni a káliz és a száznagy funkciója közt. A kálizok valóban a királyi fiskus pénzkezelői voltak. Azonban a Zoborhegyi apátság 1111. évi oklevele világosan megmondja, hogy „*Porcus, qui tunc centurio erat*” — Porcus aki abban az időben száznagy volt.⁹⁰ A száznagyok — amint azt Matús Kucera és Györffy György már eléggé régen egyhangúan megállapította — vagy másként századosok, a százas és tízes szervezetbe osztott királyi udvarnokok és várnépek hivatalnokai és adóbehajtói voltak.⁹¹ A száznagy tehát nem a kálizok előjárója — mint Peter Ratkos állítja — hanem az adott esetben száz nyitrai adófizető lakos adóköri előjárója. Ez nem zárja ki, hogy Porcus száznagy hivatalát befejezve kálizként működhesen tovább!

5. PEREGRINUSRÓL, NYITRA VÁROS ELSŐ ISMERT BÍRÁJÁRÓL

Vitapartnerem azt állítja, hogy nem vettem tudomást Peregrinusról a városbíróról. Sajnos — ezek szerint — nem olvasta el „Az ősi Nyitra...” c. tanulmányom 137. lapjának 4. bekezdését, ahol 12 soron át értékelem Peregrinus említésének nagy jelentőségét a városigazgatás önállósuló folyamatában!

89. Vö.: GYÖRFFY GYÖRGY.: *István király és műve*. Gondolat, Budapest 1977. 340. A szakirodalom 567.

90. MARSINA RICHARD: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tom. I. Bratislava 1971. 63. old. 35. sor.

91. KUCERA, MATÚS: *Desatinná a stotinná organizácia obyvateľstva ... Historické studie XI*. (1966) 70-71. és GYÖRFFY GYÖRGY.: *A tízes és százas szervezet. MTA II. Oszt. Közl. 22 (1973) 57-64. valamint u.a.: István király és műve* (vö.: 89. jegyzet) 454.

6. ÉRVEK NÉLKÜL CÁFOLNI NEM ILLIK

Hiányzik az indoklás Ratkos állítása mellől, mely szerint Szent Emerám bazilikája nem az alsó várban, tehát a városban volt.

7. A NYITRAI PÜSPÖKSÉG MEGALAPÍTÁSÁHOZ

A nyitrai püspökség második — azaz Árpád-kori — megalapításának körülményeit a rövid tanulmány terjedelméhez viszonyítva elégségesen kifejtettem. Rámutattam arra, hogy egyértelmű datálást nehéz mondani. Éppen ezért Peter Ratkos kifogása, mely szerint Szent László-kori (1977-1095) lenne a püspökség, Könyves Kálmán 1100 körül kibocsátott I. Törvénykönyvének 22. fejezetében foglalt egyértelmű kijelentését — hogy Nyitrán akkor még csak nagyobb prépostság volt — meg kellene cáfolni, amit persze nem tesz meg. Kijelentése tehát mindenek előtt indoklás nélküli, de felesleges is, hiszen utaltam arra, hogy ilyen vélemény is létezik.

8. GÁNY ÉS A VÁGSZERDAHELLYÉ LETT PÜSPÖKFALVA

Gány és Villa episcopi (értelme: püspök falva, Püspöki) — Ratkos állításával ellentétben — nem egy, hanem két különböző falu volt. Ez világosan kiderül az oklevél szövegéből is, amely elmondja, hogy „*de villa Gan in villa episcopi*” Gan falutól a püspök falva felé bizonyos árok-nál és a Cipikas nevű halastónál van a határvonal. Gányról az oklevél maga mondja, hogy a galgóczi vár tulajdona, míg a püspök falva birtokosa a tulajdonos falunévbe foglalt hivatalán kívül nincs közelebbről meghatározva.

A zoborhegyi apátság birtokainak 1113. évi összeírásában Gány szomszédságában említett falu a villa episcopi — a püspök falva — kérdése mindeztideig tisztázatlan volt. A szakirodalom eddig Gány egy részének tekintette. Peter Ratkos ezt a régi álláspontot ismétli. Ennek tarthatatlanságát már „Az ősi Nyitra...” írása idején felismertem és ezért önálló faluként tüntettem fel. Azonban nem tisztáztam a kérdést, melyik püspök falva volt ez a falu, és hol feküdt.

Vitapartnerem ellenvetése miatt Gány falu határának kérdését mélyebb földrajzi elemzésnek vettem alá. Ekkor figyeltem fel arra, hogy Gány mintegy 12 kilométeres szakaszon közvetlen szomszédja a mai Vágszerdahely (Dol. Streda) falunak. Ez a falu az esztergomi érsekek ősi birtoka volt. Viszont a szerdanapi vásárra utaló neve semmiképpen sem lehet korábbi a XII. század utolsó három évtizedénél, sőt inkább a XIII. század első felének divatját jelzi. Tehát az 1113. évi oklevél megírása idején ott kialakuló falunak még nem lehetett szerdanapi vásár-

jogból eredő neve, csupán a birtokosára az esztergomi érsekre utaló alkalmi latin névvel villa (archi)episcopi-val látták el. A falu csak azután vette fel a Szerdahely nevet, amikor szerdanapi vásártartásra jogot kapott. Ezért tehát joggal állíthatjuk, hogy a zobori apátság 1113. évi oklevelében a püspök falva néven emlegetett falu az esztergomi érsekek későbbi Vágszerdahely néven ismert faluja volt.

VIII. Két fontos kérdésről

1. HELYES-E A MORVAKÖZPONTÚ TÖRTÉNELMI PERIODIZÁCIÓ?

Néhány éve a szlovák történeti irodalomban új periodizáció honosodott meg, mellyel vitapartnerem szövegében is találkoztunk. Ezért szükségesnek tartom néhány szóval érinteni a kérdést.

Az új periodizáció lényege, hogy a koraközépkori középeurópai történeti események kétirányú történelmi korhatárának az ún. Nagymorva-kort teszi meg. A Nagymorva-kor így három jelentős történelmi időszakot határoz meg:

„A *nagymorva-kor előtt*” nevet viselő periódus fogalmán — amint az a szlovák történelmi irodalomból kivethető — többé kevésbé a népvándorlás korának végével, vagyis a VI. századdal kezdődő korszakot kell érteni.

„A *nagymorva-kor*” tágabb értelemben az európai Avar Kaganátus megszűnése és a „pozsonyi csata” közt eltelt időszakot (796-907) lenne hivatott jelezni. Szűkebb értelemben Pribina elűzésétől (833 tájától) Szvatopluk haláláig (894-ig) eltelt hat évtizedet.

„A *nagymorva-kor után*” fogalmán azt az időszakot értik, amely a „pozsonyi csatától” István király koronázásáig, 907-től 1000-ig terjed.

Semmiképpen sem kívánjuk kétségbevonni a szlovák történetírás természetes jogát, hogy egy-egy korszakot saját szemléletének megfelelően nevezzen el. A kifogás ott kezdődik, amikor az új terminus takarója alatt európai és helyi szempontból egyaránt nagyjelentőségű történelmi korszakok tűnnek el.

A IX. század egészét a Kárpát-medence keretében nyugodtan nevezhetjük Nagymorva-kornak. Persze sok más, ennél kétségtelenül egyetemesebb érvényű nevet is találhatnánk. Ellenben az 567-től 796/805-ig fennálló Avar Kaganátus korára már nem illik a „Nagymorva-kor előtt” meghatározás. Hasonlóan a 894-900 közt megvalósult magyar honfoglalás első évszázadában folyó országépítésre sem illik a „Nagymorva-kor után” jelző. A morva függőség négy éve a kialakuló cseh állam történel-

mében sem korszakalkotó jelenség. Ott a Premysl-ház élrekerülése jelent időhatároló körülményt.

Ezért a Kárpát-medencén belül helyesnek csupán csak ilyen korszak-elhatárolásokat tarthatunk: avar-kor, nagymorva-kor, a magyar honfoglalás, vagy az Árpád-ház kora stb. Ezek tárgyilagosan fedik a történelmi valóságot és reálisan tükrözik az adott időszakot, de már össz-európai tekintetben ezek a meghatározások sem kielégítőek.

2. AZ ARÁNYOSSÁG KÉRDÉSE A KÉT UTOLSÓ SZLOVÁK TÖRTÉNELMI SZINTÉZIS (1961, 1971) KORAI TÖRTÉNELMI RÉSZÉIBEN

Az előbb tárgyalt újabb szlovák történeti periodizáció nem csupán külső, formális jelenség, hanem a történetkutatás szemléletét gyökeresen átható törekvések megnyilvánulása. A Nagymorva központú kutatás sokszoros kiemelése miatt a köztudatban eltörpül a többi történelmi eseménysorozat jelentősége, sőt még magára a kutatásra is negatív befolyást gyakorolhat. Mivel a konkrét hatásokról a II. Tétel 3. pontjában már szóltunk, ezen a helyen — illetve a 4. táblán — csupán az 1961. és 1971. évi szlovák történelmi szintézisben észlelhető arányossági adatok számszerű körülhatárolásának és viszonylatainak kiszámítását közöljük.⁹²

A két történelmi szintézis arányainak vizsgálatánál a biztosan mérhető adatokból indulunk ki. Ezek egyike a kérdéses népek itt-tartózkodásának ideje években. Az időtartalomról azért előnyös kiindulni, mert ebben van a legkisebb súrlódási lehetőség. Még akkor sem lehetnek lényeges eredménykülönbségek, ha egyes kutatók a kérdéses népek itt tartózkodását némi eltérésekkel is állapítanák meg. A másik pontosan mérhető tényező az adott nép ismertetésére szánt terjedelem. Tekintettel arra, hogy csak a történelmi tárgyalásokat kísérik figyelemmel, az 1971. évi szintézisben bőven található régészeti adalékokat az arány számításnál nem vesszük figyelembe.

A 4. Tábla adatai világosan bizonyítják, hogy e két szlovák szintézis megjelenése közt eltelt idő alatt a történelmi ismertetések arányossága területén észrevehető pozitív haladás történt. Ezt leginkább a morva-kor kiemelésének csökkenő arányán figyelhetjük meg. Az 1961. évi 1446.9%-os, azaz 16-szoros túlértékelés, 1971-ben már 1125.7%-ra, azaz 11-szere-sére csökkent. Az aránytalanság azonban még így is igen nagy, és éppen azokon a területeken mutatkozik meg, ahol a szláv népek megjelenését várja a szlovák történetírás!

Táblázatunkkal csupán arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy a kései ókor meg a korai középkor keretében a jövőben milyen kérdéseknek kell fokozott figyelmet szentelni.

92. A két szintézis bibliográfiai adatait lásd a 12. jegyzetben.

IX. Kisebb megjegyzések

Ide soroltam Peter Ratkos minden olyan nagyobb nyomattal közölt kifogását, amelynek a tanulmány értékelésére nézve ugyan semmi jelentősége nincs, de demagógikus jellegük miatt számonkérésük elhanyagolása kutatói becsületem rovására menne.

1.

Pribina Nitrawáját nem sorolhattam a szlovákiai Nyitra adattárába, mert az a fennmaradt források földrajzi meghatározása szerint az I. Justinianus-kori Pannónia meg a Belgrád vidékén elterülő Moesia területén feküdt.⁹³

2.

Állítja, hogy elhanyagolom a régi Pozsonyt, a mai Bratislavát az 1000 előtt említett helyek közül. Úgy vélem, hogy „Az ősi Nyitra ...” c. tanulmányom első oldalán (az I. Sz. 119. lapján) az első jegyzetben szereplő mondat: „*Szlovákia területén három helyről esik szó az 1000 előtt kelt oklevelekben: ... 2. az ország fővárosa 907-ben ...*” ez a meghatározás minden Szlovákiában élő ember számára a szövetségi köztársaság fővárosát — Bratislavát, Pozsonyt illetve Pressburgot — jelenti. (Lásd még a következő pontot is!)

3. AZONOS-E BREZALAUSPURC POZSONNYAL?

Peter Ratkos Pozsony első említése kapcsán — melyet eddig 907-re volt szokás helyezni — elmagyarázza, hogy annak Brezalausburgh (!) neve Predslavov hradot, vagyis Predslav(nak a) várát jelenti.

Valóban igaz, hogy a Salzburgi Nagyobb Évkönyvben a 907. év kapcsán olvashatjuk, hogy Luitpold bajor örgróf „*a legszerencsétlenebb háborút Brezalauspurc mellett július 4-én vezette.*”⁹⁴ Ehhez azonban meg kell jegyezni, hogy a Salzburgi (Iuvavum) nagyobb évkönyvek nem eredeti szövegek, hanem egy ismeretlen korábbi, 826 körüli, de az eseménnyel

93. Az I. Justinianus-kori Pannónia alatt a régi Pannónia Secundát meg a Civitas Bacensist kell érteni. Az utóbbi a régi Bács, Bodrog és Csongrád megyék területét jelenti. A Nitrawára vonatkozó földrajzi támpontokat is tartalmazó forrásokat lásd a Nagymorávia fekvéséről” szóló tanulmányunk II. részének 6. pontjában (Bibliográfiai adatait lásd a bevezetésünket követő tartalmi áttekintés VI. Tételénél.)

94. „*Bellum pessimum fecit ad Brezalauspurc IIII nonas Iulii.*” — Annal. Iuvavenses Max. ad annum 907. — MMFH. i. 131.

Az 1961. és 1971. évi szlovák történelmi szintézis terjedelmi arányai a germánok, húnok, avarok és nagymorvák történetének leírásában

1. A kárpát-medencei államalapító népek uralmi időszaka

Az elemzés tárgya	Kvádok	Gótok	Lango-bardok	Húnok	Avarok	Nagymorvák	összesítés:
-tól	21	406 ?	489	379	568	833	21
-ig	406-489*	489	568	454	805	894	894
az évek száma:	385 455	83	79	75	237	61	873

2. A két szintézisben e népek történetére szánt sorok száma

1961	20	12	—	5	22	1.271	1.330
1971	373	52	5	31	43	1.462	1.966

3. Ezekre a népekre szánt terjedelem % arányban

1961	1,5	0,9	—	0,3	1,6	95,5	100
1971	18,9	2,6	0,2	1,5	2,1	74,3	100

4. E népek történetének ismertetéséhez az évek arányában kívánatos terjedelem % arányban

—	41,8	9,0	8,5	8,1	27,5	6,6	100
---	------	-----	-----	-----	------	-----	-----

5. A kívánatos terjedelem (100%) és a valóságos terjedelem viszonya %-ban

1961	3,5	10,0	—	3,7	5,8	1.446,9	—
1971	45,0	29,0	2,3	18,5	7,6	1.125,7	—

6. Megjegyzés

*) A kvádok hún függőségben 406 után is helyben maradtak

nem egykorú kompiláció alapján a XV. században újraserkesztett szövegről van szó. Persze vitapartnerem egyetlen szót sem ejt arról, hogy minek alapján tekintette a korábbi történetírási Brezalauspurc-ot Pozsonnyal azonosnak.

E két név azonosítása Aventinus Jánosnak (1477-1534) Bonfini kortársának műve. Az egykorú forrásban mindössze annyi áll, amennyit fentebb idéztünk. Holott semmiféle támpont sem igazolja, Aventinus Brezalauspurc-ot mégis Pozsonnyal hozta kapcsolatba. Állításának hitelét továbbá az az eljárása rendíti meg még jobban, melyet más környékbeli helynevek azonosításának eseteiben tapasztalunk nála.

Így például Brünn-ből — az ő idejében a Morva örgrófság székhelyéből — melyet latinul *Brunno*-nak neveztek, *Brynná*-t csinált. A Conversióban *Priwina* néven emlegetett Pribinából pedig *Brynnus*-t formált, hogy eképpen megtegye őt *Brynná* (Brünn) város földesurának. Aventinust egy csöppet sem zavarta, hogy Pribina 836 után élete végéig Pannónia — és nem Morávia — területén volt a Frank Birodalom hűbérese. A „*Annales Boiorum*” c. történeti művében Pribina mindenkor Nyitra, Pozsony és Brünn földesura volt. (Megjegyezzük, az ő tévedése folytán tekintették a szlovákiai Nyitrát Pribina városának!)

Ugyancsak Aventinus csinált a moesiai *Speculum Iuliense*-ből azaz Iulius tükréből vagy barlangjából — *Iulii Mons*-ot azaz Julius hegyét. Erre a névmódosításra ugyancsak azért volt szüksége, hogy a reneszancia latinostító szellemében Iulii Mons-ként emlegetett Olomouc-cal a *Speculum Iulii* nevű helyet azonosíthassa.

Ilyen egyértelműen naív módszerrel dolgozott hát Aventinus a helynevek azonosításában, akinek Brezalauspurc és Pozsony összekapcsolásához sem volt semmi komoly támaszpontja. Az ilyen hiteles támpont nélküli névazonosítás nem más mint — szépen kifejezve — romantika.

Egyébként az Aventinusnál egyedül szereplő pozsonyi csata leírásának hitelét elsőként már a Ratkos által is tekintélyesnek tartott Dümmler vonta kétségbe. Dümmler a leírás hitelében azért kezdett kételkedni, mert az ott szereplő országnagyok nem találhatók az egykorú dokumentumokban!⁹⁵

Dümmler alaposan indokolt állásfoglalásához még azt is hozzátehetjük, hogy a „pozsonyi csata” Aventinus elbeszélése minden ésszerű taktikai szabályt felborít. Nála a bajor hadak három részre bontva jöttek a magyarok ellen. A had egyik része a Duna jobbpartján, a másik a balparton, a harmadik a vízen. Ez ugyan nagyon hatásos bemutatása egy hatalmas hadseregnek, de egyúttal halálos ítélete is. A magyar hadaknak

egy ilyen jellegű felvonulás módot adott volna, hogy a három részben felvonuló ellenséges hadtesteket teljes erővel külön-külön semmisíthessék meg anélkül, hogy az ellenség másik hadteste segíthetne bajbajutott társaikon. Arról már nem is szólva, hogy a Malomvölgy és a pozsonyi vár közt húzódó szakaszon a Duna meg a hegyvonulat közt fekvő felvonulási terep sok helyen a száz méteres szélességet sem haladja meg. Ámbár „Az ősi Nyitra ...” tanulmányom első jegyzetében — vitapartnerem állítása ellenére az 1000 előtti városok sorában Pozsonyt is megemlítettem, mint az ország fővárosát — ezt azúttal visszavonom, mert Pozsonyban 907-ben csata nem lehetett.

Hála Peter Ratkos további kifogásának ismét egy régi hiedelemre — Pozsony Brezalauspurc-kal való vélt azonosságának alaptalanságára — sikerült felhívni a figyelmet. Az előbbi kifogásunkban természetesen nem a hadjárat tényét, csupán az ütközet helyét tekintjük valótlannak.

4.

Szólósi Benedeket a Cantus Catholici szerzőjét nem tekinthetjük történésznek. Ő az esztergomi egyházmegye területén élő katolikus szlávok részére azok egyházi énekeiből 1655-ben hivatalos gyűjteményt szerkesztett, sőt a szükséges helyeken a magyar egyházi énekeket praeszlovák nyelvre is lefordította. Peter Ratkos hivatkozásáért mégis hálás vagyok, hiszen egyvel gyarapította azok számát, akik Nagymoráviát Pannóniában keresték. S amint már rámutattunk, Szólósi ezt helyesen tette, mert a hajdanvolt Pannónia Dráva-Száva közti területe valóban Nagymoráviához tartozott.⁹⁶

Persze Peter Ratkos ehelyütt egy történésről is megemlékezhetett volna, ha már Timon előtt mindenképpen akart valamit találni, aki a morva történettel foglalkozott. Ez volt Petrus Razanus, aki Hunyadi Mátyás király idejében megírta az „*Epitome Rerum Hungaricarum*” c. könyvét, Benne arról ír, hogy Szvatopluk szarmata volt, amivel azt akarta mondani, hogy országa a Duna-Tisza között az Ipoly folyótól a Dráva torkolatáig terjedt.⁹⁷

5.

Peter Ratkos állítása szerint a Kvád Királyság történetének megírásában a szakirodalomból Alföldi Andrásra és (csak) részben Pelikán Oldrichra hivatkozom. A valóság: Alföldit 2-szer, Pelikánt pedig 10-szer idézem!

95. DÜMMLER, E.: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches* 1888. III. 548. Dümmler érveit Ortway nem tudta megcáfolni. Vö.: ORTVAY T.: *Pozsony város története* I. 60.

96.

97.

Feltűnő, hogy Peter Ratkos minden, az avarok előtt itt élő nép jelentős töredékeinek továbbélését hangsúlyozza, de a langobardok töredékeiről hallani sem akar. Lehetetlennek tartja, hogy langobard töredékek maradjanak fenn a IX. századig. Akkor hogyan magyarázza meg, hogy Wiching nyitrai püspök osztrogót volt, amikor az osztrogótok még jóval a langobardok előtt — 489-ben elvonultak?

7. A VICSAPAPÁTI LELETEKRŐL

Ezeket a leleteket Ratkos úgy állítja be, mintha azok egyértelmű bizonyítékai lennének a szlávok avarokat megelőző ittlétének.

Vele szemben a tárgyilagos szlovák régész szakember, a már többször idézett Anton Tocik az 1971. évi szlovák történelmi szintézisben ezt írja a vicsapapáti leletekről: „*a dunamenti kerámiatípus eredetének kérdését a kutatás mai szintjén nem lehet megoldani, de úgy látszik, hogy ez a Kárpát-medencei kerámia a kelet-szlovákiai eperjesi típus lelőhelyeiről származik a 4. és 5. századból.*”⁹⁸

Ezek a leletek tehát nem azt bizonyítják, amit vitapartnerem szeretne.

98. „*Otázka povodu podunajského typu nie je za dnešného stavu bádania riesiteľná, ale zdá sa, že táto keramika v Karpatskej kotline má svoj pôvod už v náleziškách presovského typu na východnom Slovensku vo 4. a 5. storočí.*” — SLOVENSKO I. -DEJ. 165.

99. ANNALES REGNI FRANCORUM ad annum 828. — MMFH. I. 52.

100. A 'Stará Duna' — értelme szerint Öreg Duna — Pozsonypüspöki és Dénesdi középkori határát alkotó Duna-ág vélt szláv neve téves oklevélolvasaton alapszik. A hibás olvasat 1862. évi dátummal WENCZEL GUSZTÁV nevéhez fűződik (AUO. III. 28.). Okmánytárában Favus pannonthalmi apát egy 1262-ben kötött adásvételi szerződésének (Phalmi rendi lt. Capsa 43. V.) e névre vonatkozó sorait a következőképpen olvasta: „... *quandam insulam Stara Duna vocatam* ...” Ezt az adatot vette át a szlovák történelmi irodalom és a nyelvtörténet. a Wenczel-féle értelmezés paleografiai nehézségére SÖRÖS PONGRÁC már 1903-ban, az oklevél szövegének új kritikai kiadása alkalmával felfigyelt (PRT. II. 320. No. 55.). Észrevette, hogy az oklevélben a 'Stara' alak nem található. A kérdéses helyen valóban egy rövidebb szó szerepel, amelyet ő — Wenczel hatásától egészen mégsem szabadulva — *star*-nak olvasott. Ámbár a Sörös-féle olvasat kétségtelenül jobban megfelel az okiratban szereplő betűsornak, mégsem helyes! A középkori oklevelek olvasásában járatos szakértők jól tudják, hogy a XIII. századi oklevelekben és más írott szövegekben a kurzív 'c' és 't' betűk írásjele azonos volt. Helyes olvasatukat csupán az értelem döntötte el. Wenczel számára azonban az oklevélben valóban szereplő alak nem mondott semmit, és ezért javította ki *stará*-ra. Sörös javított olvasatának, a *Star-Dunának* valóban semmi értelme sincs. Éppen ezért keresni kezdtünk egy későbbi, de ugyanezzel a szigettel foglalkozó oklevelet, melynek írásmódjában már különbség van a *c* és *t* hang írásjele között, hogy

A friauli (nála furlandi) tartományt Kegyes Lajos frank császár (814-840) 828-ban felosztatta.⁹⁹ Feltehetően csak Berengár örgróf alatt (888-924) egyesült ismét. Következésképpen 865-ben nem lehetett e néven osztozkodás tárgya.

Az állítólagos „Starduna” (értsd Öreg Duna) sziget fekvése — Püspökitől északra, vagy délre — nem döntő érv a Duna fő medre helyzetének és a Csallóköz Duna alatti, vagy feletti fekvésének kérdésében, mert a kérdéses oklevélben nem *Star*- vagy *Star(a) Duna*, hanem *Scar Duna*, azaz Szár-Duna (értsd kopasz, mint Szár László) szerepel.¹⁰⁰

Peter Ratkos következtetéssel vádol. Azt állítja, hogy én magam is írom, hogy Pribinát Mojmir helyezte Nyitrára. A kérdéses hely „Az ősi Nyitra ...” 130. lapja. — Sajnos, mint sokszor — bírálómnak elkerülte a figyelmét a következő lényegbe vágó mondatom: „*A hagyományos magyarázatok Pribinát a szlovákiai Nyitrával hozzák kapcsolatba*”. Néhány sorral alább pedig felteszem a kérdést: „*Tudjuk-e biztosan, hogy ez volt az a Morvaország, amelyhez Pribina Nyitrája tartozott?*”

László Gyula, a budapesti régészprofesszor eléggé érthetően közölte „A kettős honfoglalásról” írt alapvető tanulmányában¹⁰¹, hogy felismeréseit régészeti anyagra építi. Tehát nem Kézai Simon Krónikájára, amint Peter Ratkos állítja.

A néhai Szklenár Györgyöt 1784-ben, Boba Imre professzort 1971-ben, jómagamat pedig 1976-ban nem csak a Bajor Geográfus győzt meg Nagymorávia szirmiumvidéki fekvéséről, mint azt Peter Ratkos állítani szeretné, hanem az egykorú adatok hosszú sora és a bennük rejlő egyértelmű földrajzi kép. Ezekből a forrásokból mintegy 23-at bemutattam ugyan az 1977. március 25-i intézeti vitán, melyen vitapartnerem jelen volt, de róluk nyilván nem akar tudni. (Közben a vitán bemutatott bizonyítéksorozat tanulmány formájában „Nagymorávia fekvése” címen több kiadásban meg is jelent. Lásd a tartalmi áttekintés VI. tételét.)

13.

A keresztleletlen Nagymorávia azonos Szvatopluk és Raszisztzlav országával. Hiszen azért hívta Raszisztzlav a hittérítőket, hogy népét kereszteljék meg.

14.

Az Orosius-féle pusztas ország nem annyira a Duna-Tisza között, mint inkább a Dráva-Száva között volt, mert Orosius ennek helyét Karintia és Bolgárország között jelölte ki.

15.

Nyitra esetében nemcsak a nagymorva-kortól, hanem a keltáktól kezdve kell kontinuitásról beszélnünk.

annak segítségével a felmerült olvasati kérdést végérvényesen megoldhassuk. Ily módon bukkantunk rá a Pozsonyi Káptalan o. lt. 33-2-5 jelzetű, 1421-i oklevélben az *'Insula Sarduna'* névre. Az oklevélben foglalt földrajzi adatok alapján ez a szigetnév az 1262-i oklevélben említett szigetre vonatkozik. A kérdéses sziget neve tehát *Sárduna*. Itt azonnal felmerül a kérdés, hogy az 1421-i oklevél latin szövegében szereplő 's' hangértéke a magyar s, vagy pedig az sz hangnak felel-e meg. A választ éppen az 1262-i oklevél segítségével egészen egyértelműen adhatjuk meg: itt sz hangról van szó, amelyet az 1262-i oklevélben 'sc'-vel, az 1421-i-ben meg 's'-el írtak. Ezt az 'sc'-t pedig mind Wenczel, mind Pongrácz tévesen 'st'-ként értelmezte. Az 'sc' pedig a 'z'-hez hasonlóan, mint számos nyelvemlékünk bizonyítja, pl. a Halotti beszéd könyörgése: *Scerelmetes, scegin* olvasd: szerelmetes, szegin (PAIS: *Ómagyar olvasókönyv* 70.) a XIII. században az 'sz' hang jelölésére szolgált. A *Sárdunának* hangzó 'Scar Duna' névnek viszont eléggé világos értelme van. A szár szó mint a fő szövegben már említettük, a korabeli forrásokban kopasz, tar, pusztas értelemben szerepel. Például: Szár-hegy (fátlan hegy), Szár László (Kopasz László) stb. A Szár Duna tehát egy olyan Duna-ág, illetve ebben az esetben egy olyan sziget neve, amelyet egy bokroktól, fáktól el nem takart, pusztas környezetben folyó Duna-ág övez. (A szár szó értelmére nézve lásd KÁLMÁN BÉLA: *Nevek világa*. Budapest 1973, 159. és FNETSz 596.) A *Scar Duna* alak *Stara Duna*-ként való olvasása tévedésen alapuló erőszakos szövegértelmezés eredménye és ezért tarthatatlan.

101. AÉ Budapest 1970, 161-190.

102. Közben az évek száma tizenkettőre emelkedett, s Peter Ratkos mindössze csupán a bulvárlapokban terjeszt olyan hamis állításokat, mintha Boba Imre és a vele azonos nézeteket vallók állításai nem hiteles egykorú kortársi forrásokra, hanem későbbi, kétes értékű elbeszélésekre támaszkodnának. Ilyen például a pozsonyi Vecernikben 1982 január 8-án a 8. oldalon megjelent hangzatos feliratú cikke: *"Vel'ká Morava bola na nasom území. Presvedčivé argumenty proti názorom pseudovedcov.* (Nagymorávia a mi területünkön volt. Meggyőző érvek az áltudósok nézetei ellen.)

16.

Szent Szórád (Zoerardus) szerzetesi nevén András volt. Nyitra ilyen rövid története szempontjából lényegtelen, hogy hogyan ejtették ki a nevét a XI. században.

17.

Csodálkozom Peter Ratkos mások irányában való megnyilvánulásain. Boba Imrének a Washington Állam Egyeteme professzorának a morva történet kapcsán tett felismeréseit „teljesen téves feltételezésnek” nyilvánítja. Mindezt annak ellenére teszi, hogy Boba könyvének megjelenése (1971) óta eltelt hét esztendő folyamán, semmilyen tárgyalás, pontosabban semmilyen érvet nem tudott felhozni ellene!¹⁰²

X. Amiben Peter Ratkosnak igaza van

Már az eddigi elemzések folyamán több ízben kifejezetten utaltam arra, hogy Peter Ratkos egyik-másik téves kifogása már a válaszem keretében újabb felismerésekre ösztökélt. Ezeken túl van azonban a vitapartneremnek néhány további észrevétele, amelynek helyességét nem kívánom elhallgatni.

Annál inkább nem, mert elhatároztam, hogy önmagam iránt is hasonló szigorral járok el, mint vitapartnerem irányában, habár azt nem tőle tanultam. E fejezet rövidségének azért örülök, mert vitapartnerem minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy legrejtettebb hibáimat is felfedje. Lássuk hát mi az, amiben igaza van:

1.

Elismerem, hogy Ljubljana nem Nauportus. A teljes igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy ez a hely 9 km-re van Ljubljanától (Laibach) és neve Vrchnik (Ober-Laibach), Ljubljana külső kerülete.

2.

Elismerem, hogy Magnus nemcsak díszítő jelző, hanem személynév is. Tehát I. Béla esetében nem kellett volna lefordítanom.

3.

Elismerem, hogy II. Jenő pápa nevén feltehetően Pilgrim passauai püspök által készített okmányban szereplő Nitra — amint azt a VI. Tétel 6. pontjában kifejtettem — nem vonatkozik a szlovákiai Nyitrára. Ennek igazolt középkori története tehát 880-al kezdődik.

ÖSSZEGEZÉS

Vitapartnerem kifogásait elemezve, azok több mint hatvan esetben a tények és egykorú források fényében egyértelműen tévesnek, vagy a probléma részéről történt felületes megközelítése miatt helyt nem állónak bizonyultak. Tarthatatlan kifogásainak tömegében mindössze három — a vita lényegét nem érintő — észrevétele volt helyes.

Vitapartnerem tudományosságtól távol eső érveinek tömege engem is megdöbbentett. Föl kellett tennem ezért a kérdést: Nincsen talán kellő tudományos felkészültsége, hogy alapvető kérdésekben hibát hibára halmoz? Vagy talán más okai vannak a tarthatatlanná vált hagyományos szemlélet minden áron való megvédésének?

Az első kérdésre egyértelmű választ kell adnom. Peter Ratkos a történettudományok doktora. Oklevele bizonyítja — s abban semmiképpen sem kételkedem — hogy valóban képes kellő szintű és mélységű tudományos kutatásra.

Mi az oka hát annak, hogy elismert képességei ellenére a nyilvánvaló tényekkel mégis hadakozik? Miért nem akarja tudomásul venni az általa is képviselt hagyományos elmélet tarthatatlanságát? Mi az oka annak, hogy más tudományos kutatók — ebben az esetben az én személyem — nyilvános rágalmozásától sem riad vissza. Matús Kucera, a Comenius Egyetem docense, akivel a közelmúltban hasonló hangnemben vitatkoztam, erre a kérdésre eképpen válaszolt: „Önmagát védelmezi, szokatlan,

103. „Svoju obhajobu vsak uskutocnuje neobvyklym, jemu vlastnym sposobom ... usiluje sa spochybnit vsetky vysledky, ktoré som v svojej práci dosiahol.” KUCERA, MATÚS: *Nad otázkami našich včasnostredovekých dejín* (Koraközépkori történelmünk kérdéseiről.) *Poznámký k úvahe Petra Ratkosa* (Megjegyzések Peter Ratkos elmékedéséhez). *Historický časopis*, Bratislava 1977. 73.

104. Például RATKOS, P.: *K otázke hraníc Veľkej Moravy a Bulharska*. (Nagymorávia és Bulgária határának kérdéséhez.) *Historický časopis* III (1955). 206-218. Forráskiadványát többször idéztük.

105. Irodalmi Szemle. Pozsony XXI (1978), 564.

sajátos módon ... arra törekszik, hogy kétségbe vonjon minden eredményt, amit munkámban elértem”.¹⁰³ A fentebbi elemzéseim alapján igazat kell neki adnom!

Már 31 éve annak, hogy Peter Ratkos a dicső nemzeti múlt lelkes kutatójaként a hagyományos morva-szemlélet képviselőinek népes táborába lépett. Azóta, amint írásaiból kiderült, megismerte a kérdés régebbi irodalmát, sőt a kor forrásait is sajtó alá rendezte.¹⁰⁴ Megvolt hát minden feltétele a Nagymorva történet számos problémájának tisztázásához. Ennek ellenére mindent elkövet annak érdekében, hogy a forrásokkal szembenálló hagyományos elméletet továbbra is fenntartsa. Szándékát akkor árulta el, amikor a Bajor Geográfust és a Bajorban született Konstantin állításait nagy óvatossággal annélkül igyekezett cáfolni, hogy azokat a többi egykorú forrás fényében is ellenőrizni próbálta volna. Itt kezdődött Peter Ratkos tevékenységében az a törés, amelyre csupán két magyarázat van: vagy rendkívül felületesen végezte munkáját, vagy érzelmi kötöttségek hatása alatt áll.

E két lehetőség közül bármelyik is legyen tetteinek mozgatója az eredmény ugyanaz: minden eszközzel el kívánja kerülni, hogy tudományos tekintélyét alaposan megcsorbitó tények a napvilágra kerüljenek. Hiszen be is vallotta: „*Mi nem így képzeljük el a korai történelmünknek a romantikus elképzelésektől való megtisztítására irányuló igyekezetet*”.¹⁰⁵

Elképzelései érdekében az áltényekre való hivatkozástól sőt még a rágalmozástól sem riad vissza. Az elemzés során többször rámutattunk, hogy a szlovák tudományra hivatkozva nem egyszer olyan állítást hoz fel ellenünk, melyet a szlovák tudomány vagy nem igazolt, vagy éppen a fordítottját igazolta. (Pl. a Kvád Királyság fekvése, Vicsapapáti, Dowina esete stb.)

Tudományos vitában minden résztvevőnek kétségtelen joga van arra, hogy határozottan rámutasson a másik partner tévedéseire, hibáira, sőt arra is, hogy azokat esetenként nevükön nevezze. A rágalmozás ott kezdődik, amikor a másik vitapartner tudományos tekintélyét és becsületét érvek nélkül, vagy éppen hamis (nem téves) érvekkel támadja meg, például a tények tudatos elferdítésének a vádjával. Megfeledezett azonban az ősi igazságról: „*unusquisque iudicat secundum quod est*” — mindenki maga szerint ítéli meg a másikat.

Évszázadokon át hirdetett történelmi tévedéseket nehéz megcáfolni. Még nehezebb, ha azokhoz érzelmi szálak fűzik a képviselőit. A történészek azonban hivatásából eredő kötelessége, hogy a régmúlt idők dokumentumaiban rejlő igazságot — ha már felismerte — közkinccsé tegye. Nekem is ez az egyetlen célom. A morva kérdés új szemlélete — amely megalapozója Szklenár György és tőle független új felvetője Boba Imre, s jómagam, még mielőtt őket megismertem volna, már velük egyező álláspontra jutottam — a szlovák történetírás korai korszakában alapvetően új irányt nyit.

A Nagymorávia fekvéséről és történetéről a forrásokban gyökerező új szemlélet súlyát a legnyomatékosabban éppen Peter Ratkos kirohanásai jelzik. A kirohanásokkal azonban semmiféle tudományágban sem lehet valamit hitelesen megoldani. Ennek egyetlen útja a nyilvános és higgadt párbeszéd. Öröömre szolgálna, ha ez a párbeszéd a tudományos kutatás etikájának szellemében zajlana, és munkásságomat nem igyeksenek majd az agyonhallgatás, az elnémítás, és a félrevezető hamis érvelés meg a hitelrontás praktikáival felszámolni. Szeretnék abban is bízni, hogy Peter Ratkos eljárásához hasonló, az elemi kutatói tisztességet nélkülöző megnyilvánulásokkal nem kell majd találkoznom.

Tőle pedig Telegdi Miklós szavaival¹⁰⁶ búcsúzom: „.... *Értem barátom mi failallya a te gromrodat, az maria az beledet, hogy koefalul vetem magamat te ellened az Israelnec hazaert ... Ez oka hogy engemet szidalmazs, atkosz, es minden rutalmas beszeddal illetcz. Banod hiszen, hoğ sem a te tarsaidnac nem engedtetic olyan nyiltan es szabadon hintenetec Szombathban a konkolyt, amint ti keuannatoc*”.

Pozsonyban, 1978. február 27-én.

106. Könyvészeti adatait lásd a 2. jegyzetben.